

גליקל

זיכרונות 1691–1719

ההדירה ותרגמה מיידיש

חנה טורניאנסקי

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל

מרכז דינור לחקר תולדות ישראל, האוניברסיטה העברית בירושלים

ירושלים תשס"ו

דאר ווייל איך דיווש אונ' וואו שונט גישריבן אונ' וואש איך שרייבן ווער אויז גרוישן ביטריפטין הערטצין גישעהין נאך אפ שטערבין פון מיין ליבן מאן ע"ה, וועלכיר איזט גיוועזין אונזיר גיטרייאיר הערט, נון בוודאי פון אונזיר עבירות וועגין האט אין המקום ב"ה צו זיך גינומין כי מפני הרעה נאסף הצדיק.¹ נון וויל מיך היר ניט לנג אויף האלטין דען איך בין גזינט אי"ה אייך דיווש צו לאוזן² אין שבעה קטנים ביכליר³ אם יגזור ה' בחיים.⁴ אלו פאר מיין איך ווערט עז זיך אן בעשטין שיקין דאו איך זאלכיש פון מיין גיבורט אן פאנג. מיין גיבורט מיין איך איזט גיוועזין בשנת ת"ז⁵ בק"ק האמבורג⁶ דאו מיך מיין כשרי פרומי מוטייר האט צור וועלט גיבראכט מיט הילף אונ' בארימהערציקייט דען גרוישן גאט. אונ' אויב אונזיר חז"ל שונט גיזאגט טוב שלא נברא משנברא⁷ ווייל דער מענטש אלו פיל אויף דער זינדיגי וועלט מוז אויז שטיהן, זוא דאנק אונ' לויב איך דאך מיין בישעפיר דאו ער: מיך נאך זיינין ווילין אונ' וואול גיפאלין בישאפין האט,⁸ אונ' ביט דען²⁴ גרושין גיטיגן גאט, דער ווייל ער מיך יא נאך זיין הייליגין ווילין בישאפין האט, מיך דאך אין זיין הייליגין שוטץ צו נעמין אונ' מיך פאר דען >.....⁹. וונגיריג ז"ע אונ' איזט גיוועזין בביתו¹⁰ גאנגין, איזט זאט ווידר ארויז גאנגין. זייני קינדיר, זוא וואול זין אלש טעכטיר, לאזין לערנין במילי דשמיא ובמילי דעלמא.¹¹

איך בין אין המבורג גיבארין אביר כאשר שמעתי¹² פון מייני ליבי עלטירן אך אנדרי, איך בין קיין ג' שני' אלט גיוועזין אליש אלי בר ישראלים¹³ האבין איין

מאחר שזה שזה שמה שכבר כתבתי ומה שעוד אכתוב בא מתוך לב דואב מאוד אחרי מותו של בעלי היקר ע"ה, שהיה רוענו הנאמן, ובוודאי בגלל חטאינו לקח אותו המקום ב"ה אליו כי מפני הרעה נאסף הצדיק.¹ הנה לא אתעכב כאן הרבה כי יש בכונתי אי"ה <אם ירצה השם> להשאיר לכם זאת² בשבעה ספרים קטנים³ אם יגזור ה' בחיים.⁴ אני סבורה אפוא שיהיה מתאים ביותר שאתחיל זאת מלידתי. לידתי הייתה כמדומה לי בשנת ת"ז⁵ בק"ק האמבורג,⁶ שאמי הכשרה והחסידה הביאה אותי לעולם בעזרתו ורחמיו של האל הגדול. ואף על פי שחכמינו ז"ל כבר אמרו טוב שלא נברא משנברא⁷ מפני שהאדם צריך לסבול כל כך הרבה בעולם החוטא הזה, בכל זאת אני מודה לבוראי ומהללת אותו על שברא אותי כרצונו וכראות עיניו,⁸ ואני מתפללת לאל הגדול והמיטיב, מאחר שאכן ברא אותי כרצונו הקדוש, שייקח נא אותי בחסותו הקדושה ו>.....⁹. מי שנכנס לביתו¹⁰ רעב, יצא ממנו שבע. לילדיו, בנים כבנות, נתן חינוך במילי דשמיא ובמילי דעלמא.¹¹

נולדתי בהמבורג אבל כאשר שמעתי¹² מהורני היקרים וגם מאנשים אחרים, עדיין לא הייתי בת ג' שני' כשקיבלו כל היהודים¹³ צו גירוש

1 כי ... הצדיק: ישעיה נז, א ומשמע מדברי המחברת שהצדיק נאסף בגלל מעשים רעים שכבר נעשו. ראו הבנה שונה של המסוק להלן עמ' 373, הערה 55; עמ' 554, הערה 361.

2 להשאיר לכם זאת: המחברת נמנעת כאן ולהלן מלציין את מושא כתיבתה, ומכנה אותו בכינויים סתמיים: 'זה', 'זאת', 'מה ש...'. ראו על כך לעיל במבוא, עמ' י.

*3 שבעה קטנים ביכליר: צירוף עבריידי הנהוג על פי סדר המילים ביידיש ('זיבן קליינע ביכלער').

4 אם ... בחיים: השון: 'שמה יגזור עלי הקב"ה חיים' (דברים רבה ה, ב).

5 בשנת ת"ז: סימנים רבים רומזים על שהמחברת טעתה כאן ואיחרה לפחות בשנה את שנת לידתה (ראו למשל את קביעתה שעדיין לא הייתה בת שלוש כשקיבלו יהודי המבורג צו גירוש, כלומר באוגוסט 1648 [להלן עמ' 50, הערה 14], וכן שבשנת 1699 הייתה בת חמישים וארבע [להלן עמ' 498, הערה 34]). סביר אפוא להניח שגולדה בשנת 1645, אם בסוף ת"ה אם בראשית ת"ו.

6 ק"ק האמבורג: 'קהילה קדושה' (או 'קהילת קודש') Hamburg.

7 טוב ... משנברא: השון: 'נזח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא' (בבלי, עירובין יג ע"ב).

8 שברא אותו ... וכראות עיניו: הד של נוסח ברכת השחר לנקבה 'שעשני כרצונו' (ראו: עבודת ישראל, עמ' 41).

9 >.....: בהעתיקה א חסר כאן דף אחד, אך היעדרו אינו משתקף במספור דפי כתב היד. לטענת פיליכנפלד בהעתיקה ב היה החסר מקיף יותר (פיליכנפלד, גליקל, עמ' 14, הערה 2), אך קאופמן לא הביא כל ראיה לכך (קאופמן, עמ' 23). מותר להניח שכדף החסר עסקה גליקל במוצא אביה ומשפחתו, ואולי כללו דבריה הסברים על הכינויים Stadel ו Pinkerle, המצטרפים לשמו הפרטי במקומות שונים (ראו להלן עמ' 309, הערה 397).

10 לביתו: בוודאי מדובר כאן בבית אביה של המחברת.

11 מילי ... דעלמא: משמע בעסקי שמים (עניינים שברוח) ובעניינים ארציים (ראו: בבלי, בבא מציעא נט ע"א).

12 כאשר שמעתי: משמע 'כפי ששמעתי'.

*13 בר ישראלים: מונח מצוי הן בלשון השו"ת בת הזמן, הן ביידיש (ראו: קליימן-כהן, עמ' 101) ובבבלי גם בייבור בה (ראו: זלמן שור, 'גביות עדות בלשון יידיש בשאלות ותשובות', הנ"ל,

מהמבורג¹⁴ ונאלצו כולם לעבור לאלטנה,¹⁵ שהייתה שייכת למלך של דענימארק יר"ה¹⁶ וממנו קיבלו היהודים קיומי¹⁷ טובים. אלטנה זו מרוחקת בקושי רביעי' שעה¹⁸ מהמבורג. באלטנה התגוררו כמה ב"ב,¹⁹ בערך ״ה״ה משקי בית, ושם היו לנו ב"ה <בית הכנסת> ובית החיים²⁰ שלנו. כך ישבנו²¹ זמן מה באלטנה עד שלבסוף השתדלו²² בהמבורג ונתנו ליהודים באלטנה תעודות מעבר שהתירו להם להיכנס לעיר²³* ולנהל שם מו"מ.²⁴ כל תעודה הייתה תקפה ד' שבועות. היו מקבלים אותה מראש המועצה²⁵* בפועל של המבורג²⁶* ומחירה היה הגר א',²⁷ וכשפג תוקפה היה עליהם לקבל חרשה. אבל ד' השבועות היו לעתים קרובות לח' שבועות למי שהייתה לו היכרות עם ראש המועצה או עם השוטרים.²⁸ זה הקשה מאוד על האנשים, מסכנים, כי נאלצו לחפש תדיר את מחייתם בעיר ובפרט על אלה, מסכנים, שהיו

גידוש מהמבורג¹⁴ גיהאט אונ' אלי מוזין לאלטנה¹⁵ ציאין וועלכיש המלך מדענימארק יר"ה¹⁶ גיהעריט, אונ' ב"י גוטי קיומי¹⁷ ממנו האבין. דאז אלטנה איזט קוים איין רביעי' שעה¹⁸ מהמבורג. תוך אלטנה האבין עטליכי ב"ב¹⁹ גיוואונט, לערך ״ה״ה הויז האלטונג, אונ' לשם האבין מיר אונזיר ב"ה אונ' בית החיים²⁰ גיהאט. אלו האבין מיר גיוואונט²¹ תוך אלטנה איין צייט לאנג אונ' ענטליך תוך המבורג משתדל²² גיוועזין דאז מאן דיא ב"י באלטנה האט פאסין געבין דאז זיא האבין מעגין תוך מקו²³* גיהן אונ' מו"מ²⁴ טרייבין. איין אידיר פאס האט גיהאלטין על ד' שבועות. דען זעלבין האט מאן פון דען ריגירינדין ראש עצה²⁵* מהמבורג²⁶* ביקומן אונ' האט גיקאשט א' הגר,²⁷ וואן דער פאס איזט אויז גיוועזן, האט מאן ווידר איין נייאין מוזין נעמין. אביר אויז דען ד' שבועות זענן אופט ח' שבועות גיווארין דאז לייט קונשאפט מיט דען ראש עצה או שוטר²⁸* גיהאט האבין. עש איזט דען לייטן נעביך גאר שוועהר גיפאלין דען האבין איר מו"מ אליש מוזין אין מקום וזכין

19 ב"ב: 'בעלי בתים', וכאן משמע 'כל ראש בית אב שהוא אחד מיחיד הקהילה' [בן יהודה, א, עמ' 577], ושחלה עליו חובת תשלום מסים לקהילה (שימושים אחרים אצל גליקל ראו להלן עמ' 162, הערה 123; עמ' 187, הערה 249).

20 בית החיים: כינוי בלשון סגי נהור לבית הקברות, בית מועד לכל חי. בית עלמין זה באלטנה נסגר רק בשנת 1872 (ראו: פייילכנפלד, גליקל, עמ' 15, הערה 4).

21 כך ישבנו: אמנם המסופר עד כאן ולהלן על חיי היהודים בין המבורג לאלטנה משמש מקור עיקרי של ידע על הנושא, אך פרטי הדברים מתאשרים ממקורות אחרים (ראו: פייילכנפלד, גליקל, עמ' 14, הערה 3; גרונוולד, אשכנזים, עמ' 6-11; Heinz Mosche Graupe, Die Statuten der drei Gemeinden Altona, Hamburg und Wandsbeck [Hamburger Beiträge zur Geschichte der deutschen Juden, 3] Hamburg: H. Christian, 1973, pp. 172-175; מרוודל, אשכנזים, עמ' 48-45; הנ"ל, יהודים, עמ' 186-187 ועוד).

22 השתדלו: כלומר פעלו פעולת שתדלנות אצל השלטונות.

23 מקו: 'מקום', קרי 'mau'kem, ומשמעו 'עיר' (כאן ולהלן העיר המבורג); תרגום שאילה מן המילה הגרמנית Stadt/Stadt, שמשמעה גם 'מקום' וגם 'עיר' (ראו: פאול, עמ' 626, 630). לעתים הכוונה לאזור העיר שמעבר לרחוב היהודים (כמו למשל להלן עמ' 157, הערה 85; עמ' 342, הערה 584; ראו: פנקס ארבע ארצות, עמ' 546-547; וייגרייך, תולדות, I, סעיף 42.1).

24 מו"מ: 'משא ומתן', בידיש קרי 'masema' in, ומשמעו תמיד 'מסחר', 'עסקי מסחר' (ראו: טנדלאו, פתגמים, מס' 119, 671; בס, ירושה, מס' 614; קליימן-כהן, עמ' 147, 160). עצה: תרגום שאילה מן המילה הגרמנית Rat, שמוכנה גם 'מועצה' וגם 'עצה'.

26 מהמבורג: על פי תרגום שאילה של מילת היחס 'פון', שפירושה גם 'מן' וגם 'של'.

27 הגר א': כלומר 'הגר אחד'. 'הגר' משמע Dukat, משום הדוקט ההונגרי (ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' 167-168; עמ' 341. על הדוקט ראו: פרייזר פון שרטר, עמ' 167-168; פרדנהלפן, עמ' 21; לושיץ פון אבנגרויט, לפי המפתח).

28 שוטרים: לפי דעתי משמעו כאן כמשמעו במקרא (דברים טז, יח; דברי הימים ב לד, יג). פקידים ציבוריים, לבלרים הממונים על רישום אנשים, על גביית מסים ועל מילוי פקודות השופטים (ראו: אבן-שושן, ג, עמ' 1338).

מחקרים והארות לתולדות ישראל בדורות האחרונים, ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"א, עמ' 311, סעיף 238). גליקל כותבת אותו לרוב בראשי תיבות 'ב"י' (ראו למשל לעיל עמ' 37, הערה 123*) ונוקטת גם לשון יחיד (ראו להלן עמ' 278, הערה 182*).

14 צו ... מהמבורג: צו הגירוש מיום 16.8.1648 קבע שעל כל היהודים האשכנזים מאלטנה שהתיישבו בהמבורג בשני העשורים הקודמים לעוב את העיר עד פסח 1649 (ראו: קאופמן, עמ' 24, הערה 2; פייילכנפלד, גליקל, עמ' 14, הערה 3 והפניות שניהם; גרונוולד, האשכנזים, עמ' 10-8; מרוודל, אשכנזים, עמ' 47; ריכרץ, מבוא, עמ' 17). הגירוש לא חל על האשכנזים ששירתו אצל בני קהילת הספרדים בעיר.

15 אלטנה: Altona, כבר בשלוויג-הולשטיין, על הגדה הימנית של הנהר אלבה, סמוך להמבורג (ראו במפה בעמוד 607); היה לעיר בשנת 1661 בשלטונה של דנמרק, והיום שכונה בהמבורג (ראו: האנציקלופדיה העברית, ג, טור 525. על הקהילה היהודית באלטנה ראו: שם; וכן: אנציקלופדיה יודאיקה, ב, טורים 779-780, ולעיל במבוא, עמ' לט-מב). כתיב שם המקום משקף את הגייתו, שבה נחלשת ההברה הלא מוטעמת Al'tena; ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' פא).

16 מלך של דענימארק יר"ה: הכוונה לפרידריך השלישי, שמלך בשנים 1648-1670. יר"ה ראשי התיבות של 'ירושם הודו', הברכה המתלווה לשמו של מלך או שליט גדול שאינם יהודים (ראו: קליימן-כהן, עמ' 130).

17 קיומי: 'קיומים', תרגום שאילה של המונח Städtigkeit(en), משמע '(נכתב) זכויות' או 'פריווילגיות' (ולדעת מרוודל, פריווילגיות, עמ' 15, הערה 10, תרגום של המילה Bestätigung). הכוונה כאן לפריווילגיות שהעניק כריסטיאן הרביעי מלך דנמרק באוגוסט 1641 ליהודים האשכנזים שישבו בהמבורג, ונדסבק ואלטנה. הן אישרו פריווילגיות לקיום בית כנסת ובית קברות שנתן להם שליט קודם (ראו להלן עמ' 62, הערה 102), וקבעו את המס שעליו לשלם (ראו: פייילכנפלד, תולדות, עמ' 274-275; גרונוולד, האשכנזים, עמ' 8; מרוודל, פריווילגיות, עמ' 51, הערה 89; הנ"ל, יהודים, עמ' 186 ועוד). על מצבם החוקי והשתייכותם הקהילתית של גליקל ומשפחתה ראו: ריכרץ, מבוא, עמ' 17.

18 רביעי' שעה: 'רביעיית שעה', משמע 'רבע שעה' (ראו שימוש דומה להלן עמ' 307, הערה 385; עמ' 347, הערה 608).

עניים ואביונים. רבים העזו לעתים קרובות להתגנב העירה בלי תעודה. אם נתפסו אז בידי השוטרים היו אוסרים אותם,²⁹ ואז <רק> בכסף רב ובצרות גדולות הצליחו לשחרר אותם. השכם בבוקר,³⁰ מיד עם יציאתם, מסכנים, מבית הכנסת,³¹ היו הולכים העירה, ולקראת לילה, כשעמדו לסגור את השער, היו שבים לאלטנה ולעתים קרובות לא היו, מסכנים, בטוחים בחייהם בשעת יציאתם בשל רשעות³² של בני בליעל,³³ ריקים ופוחזים³⁴ וארחי פרחי, כך שכל אישה, מסכנה, הייתה מודה לאלוהים כשהיה בעלה שב אליה בשלום. ובאותו הזמן לא היו באלטנה, עם אלה שבאו לשם מהמבורג, אפילו מ' ב"ב, ואף שלא היו אז עשירים גדולים, התפרנס כל אחד מהם בכבוד. העשירים הגדולים ביותר באותו הזמן היו חיים פירשט³⁵ ע"ה, שהיה איש של עשרת אלפים ר"ט,³⁶ אבי³⁷ זצ"ל, שהיה איש של ח' אלפי ר"ט, לאחרים היו ו' אלפי, וגם בעלי ב' אלפי היו, אבל כולם נהגו יפה מאוד וחיו זה עם זה באהבה ובחיבה יתרה, ובכלל³⁸ חיו טוב יותר משחיים לע"ע³⁹ העשירים הגדולים ביותר ואפילו⁴⁰ מי שהיו לו רק ת"ק ר"ט משלו, ידע ליהנות מן החיים והיה שמח בחלקו הרבה יותר מלע"ע בדורות הללו, כשאין העשירים

ובפרט דאו נעביך עניים ואביונים זיין גיוועזין. מעניכי זיך אופט ארוועגט אהן פאס איניש מקום צו שליכין. ווען זיא דען זענין מן שוטרים ארטאפט גיווארין האט מאן!²⁵ זיא תפוס גיליגט,²⁹ האט אליש דען גרויש מעות גיקאשט אונ' צרות גיהאט דאו מאן זיא ווידר האט פטור קראגין. למחרת בהשכמה,³⁰ זוא בלדי זיא נעביך אויז דער שויל³¹ זיינין גיקומין, זיינין זיא תוך מקום גנגין, אונ' קיגין לילה, אליש מאן דאו טויר האט וואלין | צו מאכין, ווידר לאלטנה גנגין, אונ' ווען זיא נעביך הרזין יו"ב זיין גנגין דאו חיות אופט ניט זיכר גיוועזין פון רשעות³² וועגין מן בוז לייט,³³ ריקים ופוחזים³⁴ אונ' לומפין גזינד, דאו איין אידר אשה נעביך האט גאט גידאנקט דאו זיא אירן מאן ווידר בשלו' בייא זיך גיהאט האט. אונ' זענין צור זעלבי צייט קיין מ' ב"ב מיט דען זעלבין דיא מהמבורג לאלטנה קומין זיין, זענין אך אין דער זעלביג צייט קיין גרושי עשירים גיוועזין, דאך איין אידריר זיך ערליך ארנערט. דיא גרעשטי עשירים אין דער זעלבי צייט איזט גיוועזין חיים פירשט³⁵ ע"ה, איזט איין מאן גיוועזין מן עשרת אלפים ר"ט,³⁶ אבי³⁷ זצ"ל איזט איין מאן גיוועזין מן ח' אלפי ר"ט, אנדרי מן ו' אלפי ר"ט, אך מן ב' אלפי, אביר זיך זער שין גיפירט אונ' גאר באהבה ובחיבה מיט אנאנדיר גילעביט, אביר אינשיענר³⁸ האבין בעשיר גילעבט אליש לע"ע³⁹ דיא גרעשטי עשירים, אונ' האטש⁴⁰ דער נור האט ת"ק ר"ט זיין אייגיבט גיהאט, האט זיך לאזין גנץ וואול זיין אונ' איין אידריר זיך לאזין משמח בחלקו זיין פיל מער אלש לע"ע אין דיזי דורות דאו דיא עשירים ניט צו

*29 תפוס גיליגט: ראו להלן עמ' 83, הערה *227.

*30 למחרת בהשכמה: ר"ל 'בבוקר השכם'. 'למחרת' בהשפעת המילה הגרמנית Morgen, שפירושה גם 'בוקר' וגם 'מחר'. 'בהשכמה' במובן המקובל: 'בשעה מוקדמת בבוקר' (ראו: קליימן-כהן, עמ' 142).

*31 שויל: הכתיב לעתים 'שול' ולעתים 'שויל', בדומה ל'בוך' המתחלף ב'בוך' (ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' עד). וראוי לציין כי בקונטרס של העתקה ב שבידינו (ראו להלן עמ' 588-602) הכתיב הוא תמיד 'שול'.

32 רשעות: קרי 'ri'shes'. מובנו העיקרי בידיש מערבית 'שנאת יהודים' (ראו: טנדלאו, פתגמים, מס' 39; פנקס ארבע ארצות, עמ' 553; קליימן-כהן, עמ' 184).

*33 בוז לייט: ראו את ההבחנה בין 'בוז לייט' כאן ('בני בליעל', 'דשעים') ובין 'בוז לייט' ('מלחים') להלן עמ' 439, הערה 398 (וראו: לנדאו, עמ' 49 [baus leit]; והשוו: פיילכנפלד, גליקל, עמ' 220, הערה 49).

34 ריקים ופוחזים: שופטים ט, ד.

35 חיים פירשט: על משפחת פירשט העשירה ראו: אנציקלופדיה יודאיקה, ה, טור 1010. לא עלה בידי למצוא פרטים על האיש הנזכר כאן פרט למובא עליו להלן (ראו לפי מפתח האישים ובעיקר להלן עמ' 69, הערה 159).

36 ר"ט: Reichstaler, בפסיפס המטבעות הסבוך של הארצות הדוברות גרמנית – שנחלקו לאזורי טאלר, גולדן ומאריק – היה הרייכסטלר ליחידת חישוב יציבה לצורך השוואה והמרה של שאר המטבעות. בשנים 1670-1700 היה רייכסטלר אחד (על פי הערכים השונים שלו בשילינג) שווה שמונה עד שנים עשר ימי עבודה של פועל חקלאי או ארבעה עד שישה ימי עבודה של בנאי (אני מודה מקרב לב לפרופ' אפרים קליימן מן האוניברסיטה העברית בירושלים על המידע שליקט למעני ממקורות שונים, כגון: Charles P. Kindleberger, 'The Economic Crisis of 1619 to 1623', *The Journal of Economic History*, 51 (March 1991), pp. 149-175; 'Coins and Currencies of the German Speaking Territories', *The Marteau Early 18th-Century Currency Converter* [מאתר האינטרנט <http://www.pierre-marteau.com/currency/coins/germ.html>]. וכן על חישוביו והסבריו. לפרטים נוספים ראו: פרייהר פון שרט, עמ' 557-559; לושין פון אבנגרויט, לפי המפתח).

37 אבי: אין גליקל מוזכרת את שם אביה אלא אחרי שסיפרה על מותו ולרגל קריאת שם בנה על שמו, ליב, קרי leyb (וראו להלן עמ' 309, הערה 397).

*38 אינשיענר: יסוד בין-לאומי (בלטינית in genere), וכתיבו על פי הגייתו.

39 לע"ע: 'לעת עתה'. בלשון גליקל ובני זמנה משמעו תמיד 'כעת', 'עכשיו' (ראו: קליימן-כהן, עמ' 142, 143), ולא 'בינתיים' או 'לפי שעה' כמקובל בימינו בעברית ובידיש.

*40 חאטשי: יסוד סלזוי (בפולנית choć), וזו אחת משתי המילים הסלוויות היחידות בלשון המחברת (ראו: לנדאו, עמ' 50; טים, לעיל במבוא, עמ' סב; שימוש זהה לשימושה כאן ראו להלן עמ' 401, הערה *180, ובמשמעות שונה כמקצת להלן עמ' 58, הערה *71). הכתיב המקובל בידיש היום הוא 'כאטש', 'כאטשע'.

ערוצטיגין זיין ועליהם נאמר 'אין אדם מת וחצי מטובתו בידו'.⁴¹ עכ"פ גידענקט מיך נאך דאז מיין פאטיר זוא איין בעל הבטחה⁴² איזט גיוועזין אליז ער קיין גלייכניז גיהאט האט, ואלמלא ער ע"ה ניט זוא גאר מיט דען ציפירלי⁴³ ווער ביהאפט גיוועזין, העט ער עש דאך גאר ווייט גיבראכט אונ' האט זייני קינד דאר וואול אונ' ערליך בישטאט.

דיווש איזט גיוועזין אין מייניר קינד הייט. לערך עשרה שני' אלט גיוועזין דאר;²⁶ האט דער שווידי⁴⁴ מלחמה גיהאלטין מיט המלך מדענימרק⁴⁵ יר"ה. איך קן ניט פיל חידושי⁴⁶ שרייבן ווייל זאלכיש בילדותי גישעהין אונ' אליש איין קינד דאז אין | יח ע"א חדר⁴⁷ האט זיטצין מוזין. אלזו באותו זמן זענין מיר תוך אלטנה גיוועסין אין אייטיל דאגות דען עש איזט גאר איין קאלטיר ווינטר גיוועזין, דאז אין נ' שני' זוא קיין ווינטר איזט גיוועזין. מאן האט אין דען שווידישין ווינטיר⁴⁸ גיהיישין. אלזו האט דער שווידי אליר וועגין קענין איכר קומין ווייל עש זוא הארט גיפרארין איזט גיוועזין. מיט איין מאלט, אם שבת, קומט דיא צעקה 'דער שווידי קומט!' איזט נאך למחרת⁴⁹ גיוועזין, זענין נאך אים בעט גילעגין. זענין מיר נעביך אלי אויז דען בעטין גישפרונגין⁵⁰ אונ' נאקדיג אונ' בלויז מיט אונז קינדיר אין מקום גילאפין אונ' לקצת אצל ספרדיים לקצת אצל בערגיר⁵¹ זיך מוזין ביהעלפין. אלזו זענין מיר זמן מעט זוא גיוועסין אליש ענטליך אבי ז"ל האט משתדיל גיוועזין,⁵² אונ' ער איזט דער ערשטי ב"י גיוועזין דער זיך ווידר תוך המבורג גיוועצט צו וואונין. דאר נאך, אליש נאך גראד, האט מאן ווייטיר משתדל גיוועזין דאז יותר ב"ב זענין אינש מקום

א טובתו] בשווייט רשמה יד אחרת את האותיות 'זא' עם סימן שיש להתליף בהן את האותיות 'טוב' שבטקסט

41 אין ... בידו: השוו: 'אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותו בידו' (קהלת רבה א, לב), אך הרישא בניסוחה של גליקל הייתה בוודאי קיימת גם היא, לכל הפחות בעל פה. מקור השיבוש ('תאוותו/טובתו') בהגייה הדומה של שתי המילים הללו בפי המחברת (ראו גם להלן עמ' 255, הערה 36).

42 בעל הבטחה: משמע 'בעל ביטחון', איש הבוטח בה' שלא יעובנו בעת צרה' (ראו: קליימן-כהן, עמ' 100 והשוו להלן עמ' 61, הערה 93).

43 ציפירלי: בגרמנית Zipperlein, פודגרה או צינית. מחלה שגרונית (באנגלית gout).

44 דער שווידי: (der) Schwede, מונח הכולל את כל העם על צבאו ומלכו, שהשילו אימה על יריביהם, שכן שוודיה הייתה במאה השבע עשרה מעצמה צבאית פעילה וחזקה. לעומת זאת ראו את שם הארץ ('שווידין') להלן עמ' 58, הערה 76, והשוו ההתייחסות בהמשך למלך דנמרק, הצד שכנגד.

45 כשנלחם ... דענימרק: זו מלחמת קרל (גוסטב) העשירי, מלך שוודיה (1654–1660), בפרידריך השלישי מלך דנמרק (1648–1670) בשנים 1657–1660 (ראו: מונק, עמ' 228–229; פיילכנפלד, גליקל, עמ' 17, הערה 5; הנ"ל, תולדות, עמ' 276–277; מרוולד, אשכנזים, עמ' 47. כן ראו להלן הערה 48 ועמ' 57, הערה 68). 'המלך מדענימרק' בתבנית 'דער מלך פֿון דענמארק'.

יודעים שבעה, ועליהם נאמר 'אין אדם מת וחצי טובתו בידו'.⁴¹ עכ"פ <על כל פנים> עדיין זכור לי שאבי היה בעל הבטחה⁴² שלא היה כדוגמתו, ואלמלא סבל ע"ה כל כך מן הפודגרה⁴³ היה מגיע רחוק מאוד, <ובכל זאת> עלה בידו לדאוג יפה ובאופן מכובד לילדיו.

זה היה בילדותי. הייתי בת עשר שני' לערך כשנלחם השוודי⁴⁴ עם המלך של דענימרק⁴⁵ יר"ה. אינני יכולה לכתוב חידושי⁴⁶ רבים מפני שזה קרה בילדותי וכילדה היה עלי לשבת בחדר.⁴⁷ ובכן באותו זמן ישבנו באלטנה בדאגות בלבד מפני שהיה חורף קר ביותר, נ' שני' לא היה חורף כזה. קראו לו החורף השוודי.⁴⁸ כך יכול היה השוודי להגיע בכל הדרכים כי הכול היה קפוא לגמרי. פתאום, בשבת, באה הצעקה 'השוודי בא!' זה עוד היה בבוקר,⁴⁹ עדיין שכבנו במיטה. אז קפצנו כולנו,⁵⁰ אבוי, עירומים וחשופים מן המיטות ורצנו, יחד אתנו, הילדים, העירה, ושם הצטרכנו למצוא מחסה מקצתנו אצל ספרדיים ומקצתנו אצל עירוניס.⁵¹ ובכן ישבנו כך זמן מה עד שלבסוף השתדל⁵² אבי ז"ל והיה היהודי הראשון שחזר להתיישב ולגור בהמבורג. אחר כך, הכול בהדרגה, שוב השתדלו והשיגו שעוד ב"ב יבוא לגור בעיר עד

46 חידושי: חידושים, כאן משמע 'חדשות', תרגום של Neuigkeiten (ראו: קליימן-כהן, עמ' 121). הביטוי 'שרייבן חידושים' נפוץ בסופי מכתבים של הימים ההם, אם כדי לסקור את החדשות האחרונות אם כדי להתנצל על שאין בידי הכותב חדשות כאלה, ראו למשל: 'שוב ווייש איך איך קיין חידושים מיין צו שרייבן' (לנדאו ווכשטיין, עמ' 22 בחלק הלועזי); 'וויישט דיר לע"ע קיין חידושים צו שרייבן' (שם, עמ' 20); וכן בעברית: 'זהנה אין לחדש כל חידוש' (שם, עמ' 6). מובן אחר ראו להלן עמ' 65, הערה 123*.

47 אין חדר: בחדר, קיצור של 'אין דעם חדר'. מכאן שהכוונה בוודאי למקום הלימוד הקרוי כך ולא לסתם חדר בבית. אין בידינו אלא ידיעות מעטות ביותר על חינוך הבנות (וגליקל בתוכן) בתקופה זו (ראו: טורניאנסקי, בין קודש לחול, עמ' 46–57).

48 החורף השוודי: משמע חורף 1657–1658 (ראו: ריכרץ, מבוא, עמ' 18).

49 למחרת: ראו לעיל עמ' 52, הערה 30*.

50 זענין מיר נעביך אלי ... גישפרונגין: גוף ראשון רבים כאן אינו תואם כראוי את 'מיט אונז קינדיר' שבהמשך.

51 מקצתנו אצל ספרדיים ... עירוניס: משמע חלקם אצל היהודים הספרדים וחלקם אצל לא יהודים ממעמד העירוניס (השוו: ריכרץ, מבוא, עמ' 18). 'ספרדיים' הם יהודים יוצאי ספרד, והכתיב מעיד על ההגייה (sfar'di(-im), בדומה להגייה sfar'di(m) הנהוגה היום ביידיש (ראו: ויינרייך, מילון, עמ' 278; ניבורסקי, עמ' 218). על הספרדים וקהילתם בהמבורג ראו: אורנן-פינקוס; גם: גרונוולד, קברות; פיילכנפלד, פורטוגזים; קאסטו; קוי; קלנבנץ, ספרדים; הנ"ל, תולדות; שטרומנד-הלוי, שימור; הנ"ל וקוי.

52 השתדל: ראו לעיל עמ' 51, הערה 22.

שכמעט כל הב"ב עברו לגור בעיר, ⁵³ מלבד אלה שגם לפני הגירוש גרו באלטנה ונשארו לגור באלטנה.

באותו הזמן שילמו מעט מאוד מסים לשררה. ⁵⁴ כל אחד לעצמו היה מגיע להסכם ⁵⁵ עם הממונים על כך. אלא שבעיר המבורג ⁵⁶ לא היה לנו בית כנסת ולא היו לנו קיומי ⁵⁷ בכלל, וישבנו שם אך ורק על פי תחמד של המועצה ⁵⁸ יר"ה. בכל זאת היו יהודים מתאספים ומקיימים מניין בתוך חדרים, מסכנים, ככל שרק יכלו. אף על פי ש>אנשי< המועצה יר"ה ידעו זאת במקצת, הם בכל זאת היו מעלימים עין ⁵⁹ ברצון, אבל אם היה נודע הדבר לכמרים לא רצו לסבול זאת והיו מגרשים אותנו, מסכנים, ככבשים מבוהלות, והיינו נאלצים ללכת להתפלל בבית הכנסת ⁶⁰ באלטנה. זה היה נמשך זמן מה ושוב היינו זוחלים, מסכנים, לחדרוני התפילה שלנו. כך קרה שלעתים הייתה לנו מנוחה ולעתים שוב גורשנו עד היום הזה, ⁶¹ ודואג אני ⁶² שכך זה ימשך כל עוד אנתנו בהמבורג ⁶³ וכל עוד העירוניים שולטים ⁶⁴ בהמבורג. המקום ב"ה ברחמיו וברוב חסדיו ירחם עלינו וישלח משיח צדקינו ולעבדו המקום ב"ה וב"ש בתם לבבינו כדי שנוכל לשאת תפילתנו בבית מקדשינו בירושלים עיר הקודש, אמן. ⁶⁵

ובכן הם ישבו בהמבורג ואבי זצ"ל המו"מ שלו היה באבנים טובות ושאר דברים ⁶⁶ כדרך יהודי, החוטף משהו מכל דבר. המלחמה בין דענימרק לשוודי הלכה והתגברה ⁶⁷ והמלך השוודי ⁶⁸ נחל הצלחה גדולה כי הוא כבש הכול

קומין צו וואונין אונ' אלו פאשט אלי ב"ב אינש מקום גיצאגין צו וואונין, ⁵³ מלבד דיא פאר דען גירוש תוך אלטנה גיוואונט האבין, דיא זענין תוך אלטנה וואונין בליבין.

תוך אותו זמן האט מאן גאר וויניק מסים אן דער שררה ⁵⁴ גיגעבן. איין אידריר האט פאר זיך עצמו מיט דען זעלבדיגן, דיא דאר צו זיין גיזעצט גיווארין, אקורדירט. ⁵⁵ אביר מיר האבין קיין בית הכנסת גיהאט במקום המבורג ⁵⁶ אונ' אך גאר קיין קיומי ⁵⁷ גיהאט, אך ורק זענין ווא גיזעסין על פי תחמד מן עצה ⁵⁸ יר"ה. ב"י זענין דאך צו זאמין גאנגין אונ' מנין גימאכט אין חדרים ווא גוט זיא נעביך גיקענט האבין. אויב זאלכיש העצה יר"ה שונט לקצת גיוואושט, האבין זיא דאך דורך דיא פינגיר גערין גיזעהין, ⁵⁹ אביר באם עש גייסטליכי האבין גיוואר גיווארין, האבין זיא עש ניט ליידין וואלין ו אונ' אונש נעביך פאר יאגט אלי; דאז שייכטרין שאף, האבין מיר מוזין נאך אלטנה שולין גין. ⁶⁰ דיויש האט איין צייט לנג גיווארט, זענין מיר נעביך ווידר אין אונזירי שילכיר גיקראכין. אלוז איזט עש גיוועזין דאז מיר לעתים האבין מנוחה גיהאט ולעתים זיינין ווידר פאריאגט גיווארין עד היום הזה. ⁶¹ ודואג אני ⁶² דאז זאלכיש ווא ווארין ווערט ווא לנג מיר בהמבורג זענין ⁶³ אונ' ווא לנג דיא בערגיריא תוך המבורג ריגירין. ⁶⁴ המקום ב"ה ברחמיו וברוב חסדיו ירחם עלינו וישלח משיח צדקינו ולעבדו המקום ב"ה וב"ש בתם לבבינו דאז מיר מויכטיין אונזר תפילה טון בבית מקדשינו בירושלים עיר הקודש, אמן. ⁶⁵

אלוז זענין זיא גיזעסין בהמבורג ואבי זצ"ל זיין מו"מ איזט גיוועזין עם אבנים טובות ושאר זאכין ⁶⁶ וויא איין ב"י, דער פון אלים וואש נאשט. המלחמה עם דענימרק ושוודי הולך ומתגבר ⁶⁷ והמלך שוודי ⁶⁸ האט גרושי הצלחה גיהאט דאז

53 עד שכמעט ... לגור בעיר: על שיבת האשכנזים להמבורג בעקבות בריחתם אליה בשעת המלחמה ראו: פיילכנפלד, תולדות, עמ' 277-278; גרנוולד, האשכנזים, עמ' 10-12; מרוול, אשכנזים, עמ' 47-48; הנ"ל, יהודים, עמ' 187; ריכרץ, מבוא, עמ' 18.

54 שררה: ר"ל 'שלטון', 'שלטנות', ובמקומות אחרים גם 'שליט' (ראו: קליימן-כהן, עמ' 191).

55 אקורדירט: יסוד בין-לאומי (בצרפתית: acorder).

56 במקום המבורג: ראו לעיל עמ' 51, הערה 23.

57 קיומי: ראו לעיל עמ' 50, הערה 17.

58 מן עצה: תרגום של 'פון ראש' (ראו לעיל עמ' 51, הערות 25, *26).

59 דורך ... גיזעהין: ביטוי אידיומטי: 'durch die Finger sehen' (ונדר, א, עמ' 1021, מס' 110).

60 שולין גין: ביטוי קבוע, המשמר את הטיית שם העצם 'שול', שלא נשתמרה בידיש (ראו: יוזפא שמש, א, עמ' מז, הערה 1 לסעיף מא).

61 עד היום הזה: על החיים בין המבורג לאלטנה ראו לעיל עמ' 51, הערה 21; וכן: פיילכנפלד, גליקל, עמ' 18, הערה 7; ריכרץ, מבוא, עמ' 17-18.

62 ודואג אני: מאחר שצורת הפועל (בינוני וזכר יחיד) ביסוד העברי שביידיש היא יסוד לקסיקלי קבוע ובלתי משתנה נוצרת אי התאמה דקדוקית בין הנושא (כאן: גליקל) לפועל (ראו למשל גם להלן הערה *67). כוונת המחברת לומר 'חוששת אני'.

63 כל עוד אנתנו בהמבורג: להרהור זה של גליקל השוו: פיילכנפלד, גליקל, עמ' 18, הערה 8; וראו גם: קאופמן, עמ' 27, הערה 1.

64 ריגירין: יסוד בין-לאומי (בלטינית: regere).

65 המקום ב"ה ברחמיו ... אמן: הרברים בכללותם אינם רומזים לטקסט ליטורגי מסוים, והם נראים כגיבוב של לשונות ברכה נוסחאיות. 'לעבדו המקום ב"ה' הוא ניסוח שגוי, אך כוונתו 'לעבד את המקום ב"ה'.

66 ושאר זאכין: ראו לעיל עמ' 13, הערה *44.

67 המלחמה ... ומתגבר: היעדר התאמה בין הנושא לנשוא (ווראו הסבר לעיל הערה *62).

68 המלך השוודי: הוא קרל העשירי (לכינויו במקור 'המלך שוודי' ראו לעיל עמ' 54, הערה *44).

מידי המלך⁶⁹ ובא לפני עיר בירתו, שבה הייתה עיר מושבו, וצר עליה ולא היה חסר הרבה שתיפול בידו, אלמלא היו למלך יועצים ונתנינים נאמנים עד מאוד, שסייעו למלך יר"ה בנפש וברכוש,⁷⁰ ובס"ד הצליח להחזיק בכול. אבל כל זה בא בוודאי מן המקום ב"ה וב"ש שתמך בו כי היה מלך חסיד ומלך צדיק וישר יר"ה, ולנו היהודים היה טוב בשלטונו. אף על פי⁷¹ שגרנו בהמבורג היה כל ב"ב חייב לשלם ו' ר"ט מס ולא יותר.⁷² לאחר זה סייעו ההולנדים למלך ובאו בספינות שלהם דרך מצר זונט⁷³ והבקיעו את המצור⁷⁴ וכך בא השלום.⁷⁵ אבל <מלכי> דענימארק ושווידין⁷⁶ לעולם אינם ביחסים טובים, אף על פי שהם ידידים והם מתחתנים זה עם זה,⁷⁷ כל הזמן הם שומרים טינה איש לרעהו.

בזמן הזה התארכה אחותי הענדילכי⁷⁸ ע"ה עם בנו של מהור⁷⁹ גומפיל מקליב⁸⁰ ונתנו לה לנדוניה⁸¹ ח"י מאות ר"ט. באותו הזמן זה היה הרבה מאוד ולא היה איש בהמבורג שעד אז נתן נדוניה גדולה כל כך.⁸² מצד אחר היה זה גם השידוך הראשון במעלה⁸³ בכל אשכנז וכל העולם⁸⁴ התפעל⁸⁵ מן הנדוניה הגדולה ומן השידוך הטוב. אבל אבי זצ"ל היה עסוק במו"מ שלו והיה בעל הבטחה גדול שסמך על הש"י ב"ה שיסייע בידו להשיא גם את ילדיו

78 הענדילכי: הקטנת השם Hendele, והיא אחותה הבכורה של גליקל (ראו כאילן היוחסין א).
79 מהור: צ"ל: 'מוהר': 'מורנו הרב ר' (שיכול האותיות הזה היה שכיח ביותר בימים ההם גם בעברית וגם ביידיש).
80 גומפיל מקליב: ר' מרדכי גומפל (Marcus Gomperz), מאבות משפחת הנקאים ויהודי החצר הידועה (ראו: אנציקלופדיה יודאיקה, 1, טורים 773–774), ישב תחילה באמריץ ואחר כך בקלן, ונפטר שם בשנת 1664 (ראו: קאופמן ופרוידנטל, עמ' 9–13; שטרן, לפי המפתח; פייכנפלד, גליקל, עמ' 20, הערה 10. על הקשרים בין משפחת גומפרץ למשפחתה של גליקל ראו: פייכנפלד, שם, עמ' 328 ובאילן היוחסין ד). 'קליב', גם 'קליף' (ראו להלן עמ' 265 ועוד), היא Cleve, עיר בצפון רייך-ווסטפליה (ראו במפה בעמוד 607).
81 נאך געבין: מונח קבוע שפירושו 'לתת נדוניה', 'לתת נדוניה' (ראו: טנדלאו, פתגמים, מס' 197, עמ' 67).
82 נדוניה גדולה כל כך: גם בכלל וגם ביחס להון של אבי הכלה, ח' אלפים ר"ט (ראו לעיל עמ' 53).
83 פרינציפאלשטי: יסוד בין-לאומי (בלטינית principalis), ומשמש כאן לציון דרגת הפלגה שמעבר לסביר (ראו גם להלן עמ' 475, הערה 592* לעומת שם, עמ' 295, הערה 305*.)
84 כל העולם: 'כל עולם' ולעתים 'כל העולם' ביידיש משמע 'כולם', 'כל הציבור', 'כל הקהל', 'כל בני האדם' (בדומה ל'כולי עלמא' בארמית; להבחנה בין 'עולם'-'עולמס'-'עולמות' ראו: גיבורסקי, עמ' 224).
85 זיך ... פאר חידושת: פועל הנגזר משם העצם 'חידוש' במשמע 'פלא' (ראו להלן עמ' 65, הערה *123) עם סיומת גוף שלישי (תי"ו במקום סי"ת הנהיגה לרוב ביידיש הישנה ותמיד ביידיש החדשה).

ער אליש האט המלך⁶⁹ הין וועק גינומין אונ' קומין פאר דאו מלך זיין הויפשטאט, דאר ער זיין ריזידענטשטאט אין גיהאט, אונ' זעלביגי בילעגירט אונ' גיט פיל גיפעלט דאו ער זיא אין ביקומין העט, ווען גיט דער מלך זוא גיטרייא יועצלי אונ' אונטיטאנדין גיהאט העט, דיא המלך יר"ה מיט גוט אונ' בלוט⁷⁰ זענין ביא גישטאנדין, דאו ער אליש בס"ד ארהאלטין האט. אביר בוודאי אליש מן המקום ב"ה וב"ש דער אין האט ערהאלטין, דען ער איזט איין מלך חסיד אונ' גירעכטיר פרומיר מלך יר"ה גיוועזין, אונ' מיר ב"י זענין וואול אונטיר אין גיזעסין. חאטשי⁷¹ מיר האבין תוך המבורג גיוואונט, האט דאך איין אידריר ב"ב מוזין ו' ר"ט מס געבין, ווייטיר ניקש.⁷² לאחר זה האבין האלענדיר המלך ביא גישטאנדין אונ' מיט אירי ספינות דורכים זונט⁷³ קומין אונ' איין לאך אין דער מלחמה גימאכט⁷⁴ דאו שלום איזט גיווארין.⁷⁵ אביר דענימארק אונ' שווידין⁷⁶ זענין זיך נימר גוט. חאטשי זיא זיינין פריינט: אונ' זיך מתחתן זיין יחדיו,⁷⁷ פיקין ו דאך אלי צייט אייניר אויף דען אנדריין.

בזמן הזה איזט אחותי הענדילכי⁷⁸ ע"ה איין כלה גיוועזין עם בנו של מהור⁷⁹ גומפיל מקליב⁸⁰ איר ח"י מאו' ר"ט נאך געבין.⁸¹ דאש איזט צו דער זעלביגי צייט גאר פיל גיוועזין⁸² אונ' איזט קייניר בהמבורג גיוועזין דער ביו צו דער זעלביגי צייט אזו פיל האט נאך געבין. דאר קיגן איזט עש אך דער פרינציפאלשטי⁸³ שידוך אין גנץ אשכנז גיוועזין אונ' כל עולם⁸⁴ זיך איבר דער גרושי נדוניה אונ' גוטיין שידוך פאר חידושת.⁸⁵ אביר אבי זצ"ל איזט אין זיין מו"מ גיזעסין אונ' איין גרושיר בעל הבטחה גיוועזין, דער זיך אויף הש"י ב"ה פאר לאזין האט דאו ער אים ווערט העלפין זיין אנדרי קינדר אך בכבוד אויז צו געבין, דען

69 המלך: כאן ולהלן בלא שמו, והכוונה למלך דנמרק פרידריך השלישי (ראו לעיל עמ' 50, הערה 16).
70 גוט אונ' בלוט: ביטוי אידיומטי מצוי בגרמנית (ראו: פאול, עמ' 279 [Gu] 106 [Blu]).
71 חאטשי: יסוד סלוי (ראו לעיל עמ' 53, הערה 40*.)
72 אף על פי ... ולא יותר: כך גם על פי גרונולד, האשכנזים, עמ' 7; מרוודל, אשכנזים, עמ' 45, וגליקל מחוקת בזה את דבריה על יחסו הטוב של המלך ליהודים.
73 מצר זונט: מצר Sund (ראו: פייכנפלד, גליקל, עמ' 20, הערה 9, וכן עמ' 17, הערה 5).
74 איין לאך ... גימאכט: מילולית: 'עשו חור במלחמה'.
75 וכך בא השלום: לדבריה של גליקל על השלב השני של המלחמה ועל סיומה השוו: פייכנפלד, גליקל, עמ' 20, הערה 9.
76 שווידין: Schweden, שמה של שוודיה בגרמנית וביידיש (והשוו לעיל עמ' 54, הערה 44*.)
77 יחדיו: פירושו כאן 'ביניהם', 'זה עם זה' (miteinander), במקומות אחרים משמעו 'כולם יחד' (allesamt), אך לרוב כמו בעברית 'ביחד', 'בצוותא' (zusammen; ראו: קליימן-כהן, עמ' 129). ככל מקום אפשרי השארתי בתרגום כלשונו במקור.

האחרים בכבוד, שכן נהג ע"ה בהנהלת משק ביתו ובהכנסת אורחים בכל דבר יותר טוב משגוהגים לע"ע העשירים שיש להם משלהם ל' אלפי' ויותר, וכך עשה גם עד יום מותו.

ובכן שאכתוב לכם על החתונה שערך לאחותי ע"ה, ועל האנשים החשובים ההגונים^{86*} שבאו עם מחותני⁸⁷ מהור"ר גומפיל, ועל איזה איש קדוש היה הלה ע"ה – לא אוכל לתאר זאת במידה מספקת, אבל הוא לא דמה לאלה שיש לע"ע. באיזה יושר ניהל את עסקיו^{88*} ובאיזה פאר^{89*} נערכה החתונה – אינני יכולה לתאר כראוי, והעיקר^{90*} כיצד שימח ע"ה עניים ואביונים.⁹¹ הלוואי שכולנו ניהנה מזכותו. אבי זצ"ל לא היה עשיר^{92*} גדול כל כך, אבל כמו שכבר הזכרתי, הוא שם את מבטחו⁹³ בהמקום ב"ה, ו>לא היה חייב דבר לאיש. כך התפרנס ע"ה ביושר והתאמץ בכל כוחו לכלכל את אשתו ובניו בס"ד. הוא ע"ה היה מדוכא ביסורין⁹⁴ וכבר היה איש בא בימים. משום זה מיהר מאוד להשיא את ילדיו. כשלקח ע"ה את אמי תי⁹⁵ לאישה היה אלמן. ט"ו שני' ויותר הייתה לו אישה⁹⁶ ולא היו לו עמה ילדים עד שנפטרה ע"ה. לאחר מותה לקח אבי ע"ה לאישה את אמי תי'. היא, מסכנה, הייתה יתומה^{97*} אומללה ופעמים רבות סיפרה לי אמי האהובה החסידה כיצד חייתה בדוחק ביתמותה עם אמה החסידה הצדקת מטה^{98*} ע"ה, שעוד הכרתי. לא הייתה אישה חסידה וחכמה ממנה ע"ה.

91 שימח עניים ואביונים: על פי המנהג לערוך סעודה דשנה ומכובדת לעניי המקום, ולתת לכל אחד מהם גם מטבע (ראו: לוינסקי, עמ' 504).

92 עושר: בדרך כלל במשמעות 'עשיר' (ולשון רבים של 'עושר': 'עשירים'). לעתים נדירות (למשל להלן, סוף עמ' 64) ובצירוף 'עושר וכבוד' – המשמעות כמו בעברית בימינו. המקבילה ביידיש למשמעות זו היא 'עשירות' (ראו להלן עמ' 65, הערה *120).

93 כמו שכבר ... את מבטחו: ראו לעיל עמ' 54, הערה 42.

94 מדוכא ביסורין: ראו: 'כל שהקב"ה חפץ בו מדכאו ביסורין' (בבלי, ברכות ה ע"א), והכוונה בוודאי לסבלו ממחלת הצנינית (ראו לעיל עמ' 54, הערה *43).

95 תי': 'תחיה', '>ש-תחיה', ברכת החיים לנקבה.

96 הייתה לו אישה: לאשתו הראשונה של אביה של גליקל הייתה בת מנישואים קודמים (ראו להלן עמ' 73).

97 יותם: 'יתום'. שם העצם משמש ביידיש גם בימינו לומר ולנקבה כאחד (אף שקיימת בה גם צורת הנקבה 'יתומה' yesoy'me, ראו למשל להלן עמ' 70), וכתיבו כאן על פי הגייתו (ביידיש מערבית you'sem או yau'sem וביידיש מורחית you'sem או yo'sem) וראו להלן גם 'יתם שטאנט' ('יתמות').

98 מטה: Matte. פירוש השם הוא ככל הנראה 'עלמה' (מגרמנית Magd, Madel).

ער האט זיך ע"ה אין זיין הויז האלטונג אונ' מיט געשטונג מיט אלים בעשיר גפירט אלש לע"ע דיא עשירים דיא ל' אלפי' ויותר אין איר אייגינג האבין, אונ' זאלכיש אך עד יום מותו אויז גפירט.

נון זאל איך שרייבן פון דער חתנה דיא ער לאחותי ע"ה גימאכט האט, אונ' דיא וואקירי^{86*} חשובי לייט דיא עם מחותני⁸⁷ מהור"ר גומפיל קומין זיין, אונ' וואש פאר איין איש קדוש ע"ה ער גיוועזט איזט – קאן איך ניט גינגין בישרייבן, אביר ער האט ניט גיגליכן דיא לע"ע זייגן. וויא ערליך ער גליפירט האט^{88*} אונ' וויא מאנפיו^{89*} עז אויף דער חתנה איזט צו גאנגין – קען איך ניט ארשרייבן אונ' העיקור^{90*} וויא ער ע"ה עניים ואביונים האט משמח גיוועזן.⁹¹ זאלין מיר אלי זיין זכות גניסין. אבי זצ"ל איזט ניט זוא גרוישר עושר^{92*} גיוועזן, אביר וויא שוין גידאכט, זיין הבטחה⁹³ על המקום ב"ה גיהאט, איזט קיינים ניקש חייב גיוועזן. אלוו האט ער זיך ערליך ע"ה מחיה גיוועזן אונ' זיך גאר וויאר לאזין ווערין דאו ער אשתו ובניו בס"ד האט מחייה גיוועזן. ער ע"ה איזט מדוכא ביסורין⁹⁴ גיוועזן אונ' איזט שוין איין מאן צו זייני יארן גיוועזן. משום: זה ער גאר זעהר גיאילט⁹⁵ מיט זייני קינדר ו אויז צו געבין. ער ע"ה האט אמי תי⁹⁶ גינומין איזט איין אלמון יט ע"ה גיוועזן. וואול ט"ו שני' ויותר איין אשה⁹⁶ גיהאט אונ' קיין קינדר עמה גיהאט וויא זיא ע"ה גישטארבין איזט. לאחר מותה האט אבי ע"ה אמי תי' גינומין. זיא איזט נעביך איין פארלאזין יותם^{97*} גיוועזן אונ' מיין ליבי פרומי מוטר מיר אופט פארצילט וואש זיא זיך נעביך אין איר יותם שטאנט גיניט האט מיט אירי פרומי מוטר הצדיקות מטה^{98*} ע"ה, דיא האב איך נאך גיקענט, איזט קיין פרומיר קלוגיר פרא גיוועזן אלש זיא ע"ה.

86 וואקירי: שם תואר (גרמנית wacker) בעל מגוון משמעויות: 'הגון', 'שר', 'עירני', 'פעיל', 'נמרץ', 'מוכשר', 'חריף', 'פיקח', 'אמיץ' (ראו: פאול, עמ' 770-771; בגרמנית היום גם 'שר', 'הגון', וגם 'אמיץ', ביידיש אינו קיים עוד). בתרגומי בחרתי בין המשמעויות על פי ההקשר, אם כי לרוב אין בו כדי להכריע לטובת אחת מהן.

87 מחותני: משמעו בלשונה של הכותבת ובני זמנה כולל יותר מן המקובל בימינו: 'אבי החתן והכלה נקרא זה לזה מחותן ואף שאר הקרובים נקראים מחותנים', כתגדרתו של אליהו בחור (התשבי, דף לג ע"ב; השו: קליימן-כהן, עמ' 149, וראו גם להלן עמ' 149, הערה 38). לכן מכנה הכותבת את מהור"ר גומפיל, חמיה של אחותה הענדילכי, 'מחותני' (וראו על אודותיו לעיל עמ' 59, הערה 80).

88 ער גליפירט האט: כלומר שהיה Lieferant, משמע 'קבלן', 'ספק' של צורכי החצר (על עסקיו עם חצר ברנדנבורג בקלווה ראו לפי ההפניות לעיל, עמ' 59 בהערה 80).

89 מאנפיו: אולי שיבוש היסוד הצרפתי pompeux-pompeuse (השו: קאופמן, עמ' 28, הערה 3), שנהג בגרמנית המדוברת בסכיבה.

90 והעיקור: הכתיב מעיד בוודאי על ההגייה ho-i'ker או ho-i'ker.

שם סבי ע"ה היה ר' נתן מעלרייך,⁹⁹ הוא ישב בעיר דעטמול,¹⁰⁰ היה עשיר גדול ואיש נכבד הגון. לבסוף, כשקיבל שם צו גירוש¹⁰¹ ונאלץ לצאת עם אשתו ובניו משם, הם פנו לאלטנה. באותה העת גרו שם פחות מעשרה ב"ב ורק אז התחילו להתיישב שם. באותה העת הייתה אלטנה נסיכות השייכת לשר של שאמבערג,¹⁰² ונתן שפאניער¹⁰³ ע"ה היה הראשון שסידר שיהודים יגורו באלטנה. ובאותה העת עדיין לא היו אלטנה וכל נסיכות פניבארג¹⁰⁴ שייכות למלכות דענימארק, אבל לאחר זה מת הנסיך ההוא¹⁰⁵ בלא זרע. כך נפלה הנסיכות לידיה של מלכות דענימארק. ובכן הכול באו להתיישב שם אחד אחד. נתן שפאניער זה הושיב באלטנה את חתנו מהור"ר ליב¹⁰⁶ ג"כ >גם כן. ר' ליב זה היה מהילדסום,¹⁰⁷ אמנם לא היה עשיר גדול אבל היה ע"ה אדם ישר, שהשיא את ילדיו בכבוד כמו שהיה הנהוג¹⁰⁸ אז. אשתו אסתר¹⁰⁹ ע"ה הייתה אישה חסידה נמרצת ביותר ובקיא עד מאוד במו"מ. היא החזיקה ממש את כל הבית ותמיד נסעה ליריד קיליר אום שלאק¹¹⁰ עם סחורות, דהיינו¹¹¹ לא לקחה אתה הרבה סחורות – באותו הזמן היו הבריות

מייך עלטיר פאטיר ע"ה האט גיהיישין ר' נתן מעלרייך,⁹⁹ האט גיוואונט במקום דעטמול,¹⁰⁰ איזט איין גרוישר עושר אונ' וואקרייר פאר נעמיר מאן גיוועזין. ענטליך האט ער לשם איין גירוש¹⁰¹ ביקומין דאו ער מיט אשתו ובניו משם הין וועק גימוחט אונ' האבין זיך נאך אלטנה ביגעבין. צור זעלבין צייט האבין קיין עשרה ב"ב לשם גיוואונט אונ' זיך ערשט אן גיפאנגין לשם מיישב צו זיין. אין דער זעלביג צייט איזט אלטנה איין גראף שאפט גיוועזין דאו דען שר משאמבערג¹⁰² צו גיהעריג גיוועזין, אונ' נתן שפאניער¹⁰³ ע"ה איזט דער ערשטי גיוועזין דער עש האט אויז גריכט דאו ב"י תוך אלטנה גיוואונט האבין. אונ' צו דער זעלביג צייט האט אלטנה אונ' דיא גנטצי גראף שאפט פניבארג¹⁰⁴ נאך ניט צום מלכות דענימארק גיהערט, אביר לאחר זה איזט דער זעלביג גראף¹⁰⁵ זונדיר זרע גישטארבין. אלזו איזט עש דען מלכות דענימארק אהיים גיפאלין. אלזו האבן זיך אליש איינציג ווייס דאר הין גיועצט. דער נתן שפאניער האט חתנו מהור"ר ליב¹⁰⁶ ג"כ תוך אלטנה גיועצט. דער ר' ליב איזט איין הילדסומיר¹⁰⁷ גיוועזין, איזט צוואהרין קיין עושר גיוועזין אביר דאך איין עהרליכיר מאן ע"ה גיוועזין, דער זיין קינדר האט עהרליך אויז געבין, וויא עש אין דער זעלבי צייט איזט דער וסידר¹⁰⁸ גיוועזין. אשתו אסתר¹⁰⁹ ע"ה איזט גאר איין וואקרי פרוימי עהרליכי פרא גיוועזין אונ' זיך גאר וואול אויף מו"מ פאר שטאנדין. האט ממש דאו גנטצי בית מחייה גיוועזין אונ' אלי מאהלט ליריד קיליר אום שלאק¹¹⁰ גירייזט מיט סחורות, דהיינו¹¹¹ ניט פיל סחורות מיט גינומין – דיא לייט האבין זיך באותו פעם בניגין לאזין. זיא

³⁰
ב ע"א

104 נסיכות פניבארג: היא Grafschaft Pinneberg (היום עיר ממערב להמבורג, ראו במפה בעמוד 607; על הפרטים המובאים כאן ראו: מרוודל, פריווילגיות, עמ' 42-43).

105 הנסיך החוא: Otto VI, Graf von Holstein-Schauenburg, נפטר בשנת 1640 (ראו עליו: מרוודל, פריווילגיות, לפי מפתח האישים).

106 מהור"ר ליב: על ר' ליב, הוא ר' ליב הילדסום הנזכר בהמשך, ראו: דוקס, תולדות, עמ' 45-46. הוא נשא לאישה את אסתר בת נתן שפנייר כשטטהאגן ואחר כך עבר עם חמיו לאלטונה, ונפטר שם בשנת תכ"ג (ראו נוסח מצבתו שם, עמ' 28, מס' 55). על קשרי המשפחה שלו עם משפחת חיים האמל ראו באילן היוחסין ב.

107 הילדסום: Hildesheim, עיר בקרבת הנובר (ראו במפה בעמוד 607). כתיב שם העיר משקף את הגייתו בגרמנית תחתית (ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' פא).

108 *סידר: כתיב התיבה משקף בוודאי את הגייתה sey'der או say'der (ראו 'וויא דער סידר איזט' אצל: קליימן-כהן, עמ' 165).

109 אשתו אסתר: על אסתר בת נתן שפנייר אשת ר' ליב הילדסום ראו: דוקס, תולדות, עמ' 46, ונוסח מצבתה שם, עמ' 28, מס' 56. גליקל מזכירה אותה בשמה רק כאן, ובהמשך בלא שמה ('אשת ר' ליב הנ"ל').

110 קיליר אום שלאק: Kieler Umschlag, שם השוק או היריד שהתקיים אתח לשנה, בחודש ינואר, בעיר Kiel (ראו במפה בעמוד 607, וכן: לנדאו, עמ' 66; פיילכנפלד, גליקל, עמ' 24, הערה 5; טים, לעיל במבוא, עמ' פ). בשל זהות מובנם של Umschlag (ראו: פאול, עמ' 702) ו'יריד' יש בביטוי 'יריד קיליר אום שלאק' חזרה מיותרת (כדוגמת 'מים' אחרונים וואסער' או 'נר' הבדלה' ליכט).

111 דהיינו: משמע 'כלומר', זאת אומרת, אך כאן נראה שגליקל נסוגה ממה שכתבה (בסעות?) זה עתה.

99 ר' נתן מעלרייך: אבי אמה של גליקל. 'מעלרייך' ולהלן (עמ' 65) גם 'מעלריך', אינו Mehreich (כרעות של קאופמן, עמ' 29, 30 ופילכנפלד, גליקל, עמ' 24, 25) אלא ציון מקום מוצא, מהעירידה Ellrich שבצפון מדינת תורינגן (כיהיוויו של סימונסן, עמ' 100; וראו במפה בעמוד 607).

100 דעטמול: היא Detmold (ראו במפה בעמוד 607). הכתיב משקף את הגיית השם בגרמנית תחתית (ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' פא).

101 צו גירוש: לא עלה בידי למצוא פרטים על גירוש מדטמולד בתקופה הנדונה.

102 השר של שאמבערג: Ernst III, Graf von Holstein-Schauenburg, נפטר בשנת 1611 (עליו ועל יחסיו עם היהודים ראו: מרוודל, פריווילגיות, לפי מפתח האישים). 'שאמבערג' קרוב יותר ל-Schaumburg, צורה קדומה של שם המקום, וראו טים, לעיל במבוא, עמ' עה.

103 נתן שפאניער: גם 'שפניר' (ראו להלן עמ' 65), הוא Nathan Moses Spanier, 'אלוף (יהודי) מדינת שאומבורג' (עליו ועל תפקידו ופועלו בק"ק אלטונה עד מותו בשנת 1647 ראו: דוקס, תולדות, עמ' 36; מרוודל, פריווילגיות, לפי מפתח האישים, ובעיקר עמ' 49, הערה 85; עמ' 50, הערה 6, ושם נבחנו גם הפרטים המובאים אצל גליקל). פרייזכן, בתו של נתן שפנייר נישאה ליוסף האמל, חמיה של גליקל. בת אחרת שלו, אסתר, נישאה לר' ליב הילדסום הנזכר בהמשך (ראו באילן היוחסין ב).

מסתפקות במועט. היא ידעה לדבר היטב. המקום ב"ה נתן לה חן בעיני כל רואיה.¹¹² גבירות האצולה¹¹³ בהוילשטיין¹¹⁴ חיבבו אותה עד מאוד. לילדיהם הם נתנו נדוניות של ג' עד ד' מאות ר"ט, ואף על פי כן היו להם חתנים שהיו עשירי גדולים כגון ר' אלי' באלין¹¹⁵ ע"ה – שהיה עשיר גדול בעל ל' אלפי ר"ט, ור' משה גאלדציהר¹¹⁶ – עשיר גדול, ועוד כאלה. בנו¹¹⁷ מהור"ר משה היה עשיר גדול ואדם ישר עד יום מותו. בנו ר' ליפמאן¹¹⁸ אמנם לא היה עשיר גדול כל כך, ובכל זאת התפרנס יפה וביישר, וכך גם שאר ילדיו. זאת אני כותבת דווקא משום שלא בנדוניות הגדולות תלוי הדבר, כמו שהיה אפשר לראות באותם הזמנים, שאנשים נתנו לילדיהם נדוניות קטנות והם נעשו לעשירי גדולים.

עתה נשוב לענייננו. כשקיבל סבי ר' נתן מעלריך ע"ה כזכור¹¹⁹ צו גירוש, הוא בא לביתו של ר' ליב חתנו של נתן שפניר והביא אתו עושר¹²⁰ רב, לא אחת הייתה אסתר, אשתו של¹²¹ ר' ליב הנ"ל,¹²² מספרת לי נפלאות¹²³ על העושר הזה: ארגזים שלמים מלאים שרשראות זהב ושאר תכשיטים,¹²⁴ וארנקים גדולים מלאים מרגליות, כך שבאותו הזמן לא היה עשיר כמוהו בטווח מאה פרסאות, אבל כל זה בעו"ה לא האריך ימים: היה דבר¹²⁵ ב"מ¹²⁶ ומתו סבי ואחידים מילדיו. לסבתי המנוחה¹²⁷ עוד נשארו ב' בנות פנויות, היא יצאה אתן בעירום ובחוסר כל¹²⁸ וסיפרה לי כיצד נאלצו, מסכנות, לסבול

האט גאר וואול גירעט. המקום ב"ה האט איר חן געבין בעיני כל רואיה.¹¹² קעהרות¹¹³ תוך הוילשטיין¹¹⁴ האבין זיא זעהר וואול פאר מויכט. אלו האבין זיא איר קינדר ג' עד ד' מאות ר"ט נאך געבין אונ' דאך איידימיר גיהאט דיא גרושי עשירי זיינין גיוועזין אליש ר' אלי' באלין¹¹⁵ ע"ה – איזט איין גרוישר עושר גיוועזין מן ל' אלפי ר"ט, ור' משה גאלדציהר¹¹⁶ – איין גרוישר עושר, אונ' דעהרי מער. בנו¹¹⁷ מהור"ר משה איין גרוישר עושר אונ' וואקריד מאן עד יום מותו גיוועזין. בנו ר' ליפמאן¹¹⁸ צווארן זוא קיין גרושיר עושר גיוועזין, האט זיך דאך היפש ערליך מחיה גיוועזין אונ' דערי זייני קינדר יותר. דאז איך זולכיש דארום שרייב דאז עז עבין גיט אן דיא גרושי נדוניות גילעגין איזט, אליש וויא אין דיא זעלביג צייטין צו ארזעהן איזט גיוועזין דאז לייט אירי קינדר האבין וויניק נאך גיגעבין אונ' גרושי עשירי גיווארין זיין.

נון ווידר צו אונזיר צוועק צו קומין. דאר מיין עלטיר פאטיר ר' נתן מעלריך ע"ה איין גירוש ביקומין וויא גידאכט,¹¹⁹ האט ער זיך אצל ר' ליב חתנו של נתן שפניר בביתו ביגעבין אונ' גרויש עשירות¹²⁰ מיט גיבראכט, דאז מיר אופט דיא אסתר, אשת של¹²¹ ר' ליב הנ"ל¹²² מיר חידושי¹²³ פון דען עשירות פארצילט האט: גנצי קיסטין פול גילדני קעטין ושאר תכשיטות¹²⁴ אונ' גנצי גרוישי בייטלין מיט מרגליות, דאז אין דער זעלבי צייט אויף מאה פרסאות זוא קיין עושר: גיוועזין,³¹ וועלכיש אביר בעו"ה גיט לנג גיוועהרט: איזט ב"מ¹²⁵ דבר¹²⁶ אויז גיקומין, איזט מיין גרויש פאטיר אונ' עטליכי קינדר גישטארבין. | מיין גרויש מויטר זעליג¹²⁷ כ ע"ב האט נאך איבריג גיהאלטין ב' לידיגי בנות, איזט מיט אינין בעירום ובחוסר כל¹²⁸

112 נתן ... רואיה: השו"ו 'ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל ראה' (אסתר ב, טו), המתקשר יפה לשם הדמות הנדונה.

*113 קעהרות: תיבה ממקור עברי (ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' סה; על תולדות המילה ראו: טים, מבנה, עמ' 342).

114 הוילשטיין: Holstein (ראו במפה בעמוד 607).

115 ר' אלי' באלין: אליה בן משה באלין שימש במשך שלושים ושש שנה פרנס בקהילתה של גליקל (ראו: פייכנפלד, גליקל, עמ' 134, הערה a27). הוא נשא לאישה את זיסה בתו של ר' ליב הילדסום, ובתו מרים נישאה לנתן בנה של גליקל (ראו: דוקס, תולדות, עמ' 34, 46 וכן להלן עמ' 293–295 ובאילנות היוחסין ב, ג).

116 ר' משה גאלדציהר: בן שמשון ראובן. פרטים עליו, כולל הסבר על שם משפחתו, שפירושו 'צורף', ותאריך פטירתו – 1681 ראו: דוקס, תולדות, עמ' 40–41; וכן באילן היוחסין ב. בהפנייתו של קאופמן, עמ' 30, הערה 6 חלה טעות שכן מדובר שם במשה גאלדציהר אחר (בן אברהם).

117 בנו: כאן עובר הדין במפתיע מלשון רבים ללשון יחיד, ומדובר בכנו של האב ולא בכנם של ההורים.

118 ר' ליפמאן: ר' ליפמן ואחיו מהור"ר משה הנזכר לפניו, בנידם של ר' ליב הילדסום ואשתו אסתר (ראו באילן היוחסין ב), נזכרים בחיבור רק כאן ואין בידי פרטים נוספים על אודותם.

119 כזכור: ראו לעיל עמ' 63.

*120 עשירות: השו"ו לעיל עמ' 61, הערה *92.

*121 אשת של: צ"ל 'אשתו של', ונראה כי זו טעות של הכותבת, שביקשה להעמיד את דבריה בתבנית 'די פרוי פון'.

122 הנ"ל: 'הנזכר לעיל' או 'הנזכר למעלה' (השו"ו קליימן כהן, עמ' 113), והכוונה לר' ליב הילדסום. *123 חידושי: 'חידושים', וכאן במשמעות 'נפלאות', 'פלאים', 'דברים נדירים, מפליאים, מדהימים' (ראו: קליימן כהן, עמ' 121 והשו"ו לעיל עמ' 55, הערה *46).

*124 שארי תכשיטות: ראו לעיל עמ' 57, הערה *66. צורת רבים זו של 'תכשיט' הייתה נפוצה למדי בידידיש בימי גליקל (ראו: קליימן כהן, עמ' 193) ואינה קיימת עוד בידידיש בימינו.

125 דבר: מונח המציין הן את המגפה המסוימת (pestis bubonica) הן 'מגפה' בכלל. על המגפה הנזכרת כאן ראו להלן עמ' 66, הערה 131.

126 ב"פ: 'בר מינן', מילולית: 'חוף ממנו', 'להוציא אותנו', ומשמעו 'לא עלינו', 'דחמנא ליצלן', ביטוי הבא לטיג ולהרחיק את הרע הנזכר בסמוך לו.

127 סבתי המנוחה: היא סבתה מטה, שגליקל מכנה אותה גם 'אמי וקנתי', ראו בהמשך.

128 בעירום ובחוסר כל: דברים כזו, מה.

מחסור. לא הייתה להן אפילו מיטה ונאלצו לישון על משכב עץ ואבן. אף על פי שכבר הייתה להן או בת נשואה,¹²⁹ היא לא יכלה לבוא לעזרתה. היה לה ג"כ בן נשוי ושמו^{130*} ר' מרדכי – הוא הצליח יפה, היה עשיר גדול, אלא שבאותו זמן הוא ואשתו וילדו מתו ג"כ בדבר¹³¹ ב"מ.

ובכן סבתי האהובה הייתה שרויה עם שתי היתומות^{132*} שלה בצרות גדולות ונאלצה להשתרך ממש מבית לבית עד כי יעבור הזעם.¹³³ כששכך קצת הדָּבָר רצתה לשוב לגור בביתה ולאורר את חפציה, אבל מצאה שם מעט מאוד. החפצים הטובים ביותר שלה נעלמו. שכנים¹³⁴ גרו אצלם והרימו את הקרשים מן הרצפות ופרצו את הכול ולקחו את רוב חפציה והשאירו לה וליתומות שלה, מסכנות, רק מעט מאוד. אז מה היה עליה, מסכנה, לעשות? בידי סבתי החסידה ע"ה עוד היו קצת משכונות ומהם פרנסה את עצמה ואת היתומות שלה. שתי היתומות היו דודתי אולק¹³⁵ ואמי מורתי מרת בילה¹³⁶ תי'. לבסוף צירפה האישה הטובה, אמי זקנת^{137*} ע"ה, פרוטה לפרוטה^{138*} וצברה את הדרוש להשיא את היתומה אולק והשתדכה^{139*} אל ר' דוד העני¹⁴⁰ ע"ה >שהיה מגדולי הדור והייתה לו מרינה¹⁴¹ והיה כמדומה לי אב"ד¹⁴² בפרישלאנד.¹⁴³ אחר כך בא לאלטנה, ושם קיבלו אותו לאב"ד. שם החתן

ארוזי גאנגין אונ' מיר פאר צילט וויא זיא זיך נעביך מוזין גיניטן. קיין בעט ניקש גיהאט, אויף האלטין אונ' שטיין איר נאכט לעגיר האבין מוזין. אויב זיא שונט צווארין איין טאכטיר גיהט אויז געבין,¹²⁹ אביר האט איר נעביך ניט קענין צו הילף קומין. האט איין זון ג"כ גיהאט אויז געבין בשמו^{130*} ר' מרדכי – איזט עש גאר וואול גנגין, איין גרוישר עושר, אביר דער זעלבי איזט ג"כ באותו זמן הוא ואשתו וילד אין דבר ב"מ גישטארבין.¹³¹

אלוז האט זיך מיין ליבי גרויט מוטייר מיט אירי בידי יתומי^{132*} גרוש צרות גניט אונ ממש פון איין הויז צום אנדרן מוזין קריבין עד כי יעבור הזעם.¹³³ דאך דער דבר האט לקצת אויף גיהערט, האט זיא איר בית וואלין ווידר ביוואנין אונ' לאוין אויז וועטרין איר זאכין, אביר דאר האט זיא וויניק גיפונדין. איר בעשטי זאכין זענין הין וועק גיוועזין. שכני¹³⁴ האבן בייא זיא גיוואונט אונ' דיא ברעטיר אויז דיא בעדים אויף גיהויבן אונ' אליש אויף גיבראכין אונ' מיינשט אלי דיא איריגי הין וועק גינמיין אונ' גאר וויניק פאר איר אונ' אירי יתומים נעביך איבר גילאזין. נון וואז האט זיא נעביך טון זאלין? מיין פרוימי גרויטמויטר ע"ה נאך איין וויניק משכנות גיהאט, דאר זיא זיך מיט אירי יתומי' פון ארנערט. דיא בידי יתומי' זענין גיוועזין דודתי אולק¹³⁵ אונ' אמי מורתי מרת בילה¹³⁶ תי'. ענטליך האט דיא גוטי פרא, אמי זקיני^{137*} ע"ה, זוא פיל צו זאמיין גישראפט^{138*} אונ' גיבראכט דאז זיא היתומה אולק האט אויז גיגעבין אונ' זיך משדך גיוועזין^{139*} צו ר' דוד העני¹⁴⁰ ע"ה, איזט איין גדול הדור גיוועזין אונ' דיא מרינה¹⁴¹ גיהאט אונ' כמדומה לי אב"ד¹⁴² תוך פרישלאנד¹⁴³ גיוועזין. דאר נאך איזט ער תוך אלטנה קומן, האבין זיא אים

א גישראפט גישפארט ב (ורא: לנדאן עמ' 22)

129 בת נשואה: הכוונה בוודאי לבתה גלוק (ראו להלן עמ' 70, הערה 165).

*130 בשמו: אולי על פי הדגם של הצורה הגרמנית namens.

131 מתו ג"כ בדבר: על פי כתובות מצבותיהם באלטונה מתו ר' מרדכי בן נתן מעלריך (סכה של גליקל) ואשתו חנה בת ישעיה העקשיר במגפה באלטונה ביום חמישי והובאו לקבורה ביום שישי, ה' בכסלו שצ"ט (12 בנובמבר 1638, ראו: דוקס, תולדות, עמ' 22, מס' 13-14, וראו עוד: שם, עמ' 33-34, מס' 14-13 [במס' 13 נזכר גם מות סכה של גליקל, שמצבתו לא נשתמרה]; גרונולד, האשכנזים, עמ' 104, הערה 1; פיילכנפלד, גליקל, עמ' 26, הערה 16).

*132 יתומי': לשון רבים של 'יתום', המשמש גם לנקבה (ראו לעיל עמ' 61, הערה *97). כאן ולאורך הפסקה הכוונה לשתי הנערות.

133 עד ... הזעם: השו': 'עד יעבר זעם' (ישעיה כו, כ; וראו גם להלן עמ' 591, הערה 216).

134 שכנים: כאן במשמע 'דיירים', 'מתגוררים בדירה שאיננה בבעלותם'.

135 דודתי אולק: אחות מבוגרת של ביילה, אמה של גליקל, וצעירה מאחותה הנשואה גלוק. על נישואיה ראו בהמשך. 'אולק' – לא ברור אם קרי Ulk מן Ulrike (קאופמן; פיילכנפלד, גליקל;

פפנהיים, במפתחות), או Olik (סימונסן, עמ' 102; ואפשר שמקור השם Olga, אפשרות שלא הועלתה עד כה).

136 בילה: קרי Beyle, מן היסוד הרומאני ביידיש (כאיתלקית bella, בצרפתית belle).

*137 אמי זקיני: כך בטעות (וראו 'אמי זקנת' בעמ' 70) ובהשפעת היעדר ההתאמה הדקדוקית הנפוץ ביסוד העברי שביידיש (ראו גם לעיל עמ' 57, הערה *62).

*138 צו זאמיין גישראפט: אולי מלשון schrapen (ראו: לנדאו, עמ' 60), ואולי טעות כתיב וצ"ל 'צו זאמיין גישפארט', שפירושו דומה מאוד והוא מופיע גם להלן (פעמיים בעמ' 78).

*139 זיך משדך גיוועזין: פועל פריפראטי המציין בדרך כלל התקשרות בין הוורים (או אחד ההורים) של שני הצדדים.

140 ר' דוד העני: מוהר"ר דוד בן מנחם הכהן העני (על שם Hanau, העיר שממנה באו הוא או משפחתו). היה רבה הראשון של אלטונה ושימש בה בתפקיד זה בשנים 1641-1660 (ראו: פיילכנפלד, גליקל, עמ' 27, הערה 19; וולפסברג-אביעד, עמ' 50).

141 מרינה: קרי 'marey'ne או 'maray'ne. הכוונה לתואר הרבני 'מורני' (ראו: קליימן-כהן, עמ' 159), והגיייתו ממשקפת בכתיבו (ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' 50; לעניין התואר ראו: יוזפא שמש, א, עמ' סא, קי; ב, עמ' קעו; פולק, עמ' 265-266, הערה 66; אייברהמס, ימי הביניים, עמ' 356, הערה 1; גידמן, התורה והחיים, א, עמ' 199, 203; הנ"ל, תולדות החינוך, ג, עמ' 43-44).

142 אב"ד: 'אב בית דין', משמע ראש היינים בבית דין הרבני.

143 פרישלאנד: Friesland (ראו כמפה בעמוד 607).

היה אלי' כהן¹⁴⁴ ע"ה, <ואביו> נתן לו ת"ק ר"ט נדוניה. הוא הגיע בתוך זמן קצר¹⁴⁵ לעושר גדול והיה איש מוצלח גדול, אבל הוא מת בעו"ה בנערותו,¹⁴⁶ עדיין לא היה בן ארבעי' שנת. לו היה המקום ב"ה משאיר אותו בחיים, היה נעשה לאדם גדול כי ה' מצליח בידו,¹⁴⁷ אילו נטל ע"ה¹⁴⁸ אשפה בידו, הייתה נעשית לזהב ממש. אלא שהגורל¹⁴⁹ פקד אותו מהר מדי. ובאותה העת היו ג"כ מריבות על הפרנסות.¹⁵⁰ אבי זצ"ל היה פרנס כמה וכמה שני¹⁵¹ ואותו אלי' כהן ע"ה הרחר בדעתו: היה איש צעיר ועושרו הלך והתגבר¹⁵² בכל יום ויום, היה חכם וכן טובים – אביו היה מהור"ר דוד העני – וכמה וכמה פעמים אמר לפני הבריות: 'מדוע לא אהיה פרנס כמו גיסי ליב?¹⁵³ האין אני פיקח כמו גיסי ליב? האין אני עשיר כמוהו? האין אני מבני טובים כמוהו?'. אבל המקום ב"ה, המכוון וקובע¹⁵⁴ לעצמו את מועדו ותכליתו, לקח אותו באותה העת. בחייו בא הקהל ג"כ באותה העת לידי מחלוקות,¹⁵⁵ וכנהוג שבעולם¹⁵⁶ תמך זה במחנה¹⁵⁷ אחד וזה במחנה שכנגד. לכן היה באותה העת רע מאוד בקהילה שלנו בעו"ה. ראשון נפטר פייבלמן,¹⁵⁸ ע"ה היה פרנס. אחר כך נפטר חיים פירשט¹⁵⁹ ע"ה, הגביר הגדול ביותר בקהילה, שהיה פרנס ג"כ. אחר כך עלה אברהם שמש¹⁶⁰ על מיטתו

לשם פאר איין אב"ד אויף גינזמין. דער חתן האט גיהיישן אלי' כהן¹⁴⁴ ע"ה, האט כא ע"א איהם ת"ק ר"ט נאך גיגעבין. דער זעלבי איזט בקרוב ימי¹⁴⁵ צום גדול עשירות גיקומין אונ' איין גרוישר איש מוצלח גיוועזין, אביר ער איזט בעו"ה בנערותו¹⁴⁶ גישטארבין, איזט נאך קיין בן ארבעי' שנה גיוועזין. באם אים המקום ב"ה העט זיין לעבין גילאזין, וועהר איין גרוישר מענש אויז אים גיווארין כי ה' מצליח בידו,¹⁴⁷ ווען ער ע"ה¹⁴⁸ אשפה בידו גינזמין, איזט ממש זהב רויז גיווארין. אביר דיא מערכה¹⁴⁹ אים גאר צו גישווינד גיקומין. ובאותו פעם ג"כ גיצענק גיוועזין איבר פרנסות.¹⁵⁰ אבי זצ"ל איזט פרנס כמה וכמה שני¹⁵¹ גיוועזין אונ' דער אלי' כהן ע"ה האט זיך לאזין דונקין: איזט איין יונגיר מאן גיוועזין אונ' זיין עשירות הולך ומתגבר¹⁵² בכל יום ויום, איין חכם אונ' איין בן טובים – אביו איזט מהור"ר דוד העני גיוועזין – דאו ער זיך כמה וכמה פעמים פאר לויטן לאזין: 'וארום זאל איך ניט זא וואל פרנס זיין אליש מיין שוואגיר ליב¹⁵³ איזט? בין איך ניט זא קלויג אליש מיין שוואגיר ליב איזט? בין איך ניט זא רייך אלש ער איזט? בין איך ניט מבני טובים אלש ער איזט?'. אביר המקום ב"ה, דער זיין צייט אונ' ציל אלזו פאר זעצט אונ' אורדנירט,¹⁵⁴ האט אין באותו פעם הין וועק גינזמין. בחייו זענין קהל באותו פעם ג"כ אין מחלוקות¹⁵⁵ גיקומן אונ' – וויא הסידר עולם איזט¹⁵⁶ – דער דיזי, דער אנדרי יעני פארטייא¹⁵⁷ גיהאלטין. אלזו איזט עש באותו פעם גאר איביל אין אונזיר קהילה בעו"ה גאנגין. בראשון גישטארבין פייבלמן,¹⁵⁸ ע"ה פרנס גיוועזין. דאר נאך איזט גישטארבן חיים פירשט¹⁵⁹ ע"ה, דער גרעשטי עושר בקהילה גיוועזין, ג"כ פרנס גיוועזין. דאר נאך האט זיך אברהם שמש¹⁶⁰ נידר

שליי (השוו להלן עמ' 124, הערה 392*; וראו: קליימן-כהן, עמ' 156). הביטוי נהג בעברית בימי הביניים, וביידיש הוא נהוג עד היום (ראו: הרקווי, עמ' 310; ויינרייך, מילון, עמ' 253; נייבורסקי, עמ' 181).

150 הפרנסות: משמע התפקיד והמעמד של פרנס בקהילה (ראו בהערה הבאה).
151 אבי ... כמה וכמה שנים: על פרנסות אביה של גליקל באלטונה אין בירינו כל ידיעות. 'פרנס' הוא כינויו של אחד מראשי הקהילה הנבחרים (ראו: פנקס ארבע ארצות, לפי המפתח).
152 * זיין ... ומתגבר: ראו לעיל עמ' 57, הערה 67* וכן להלן עמ' 116.
153 גיסי ליב: כוונתו לליב פינקלה, אביה של גליקל (ראו לעיל עמ' 68, הערה 144 ובאילן היוחסין א).
154 * אורדנירט: יסוד בין-לאומי (בלטינית ordinaire).
155 בחייו ... מחלוקות: על פי תאריכי הפטירה של האישים הנזכרים בהמשך מדובר בשנת ת"ג (1653) ובימי חייו של אליהו כהן הנזכר.
156 * וויא הסידר עולם איזט: מילולית: 'כמו שנהוג העולם הוא' (וראו לעיל עמ' 63, הערה 108*).
157 * פארטייא: 'מחנה', 'קבוצה', 'מפלגה'. יסוד בין-לאומי (בצרפתית parti, בגרמנית Partei).
158 פייבלמן: Philipp Heilbut, נפטר ביום ה' כ"א באדר ב' ת"ג (10 במרץ 1653, ראו: סימונסן, עמ' 103).
159 חיים פירשט: נפטר ביום ו' כ"ט באדר ב' ת"ג (18 במרץ 1653, ראו: שם, וכן: דוקס, תולדות, עמ' 38, ונוסח מצבתו שם, עמ' 24, מס' 31). גליקל מציינת כאן בפעם השנייה את עושרו הרב (ראו לעיל עמ' 52, הערה 35).
160 אברהם שמש: לא נמצא רישום שמו במצבות אלטונה (ראו: סימונסן, עמ' 103), אך כינויו 'שמש',

144 אלי' כהן: הוא אליהו בן ר' דוד בר מנחם הכהן/כץ העני (ראו: דוקס, אוה למושב, עמ' 2). היה בעלה של אולק, אחות אמה של גליקל, ועל כן גיסו של ר' ליב אביה של גליקל (ראו באילן היוחסין א, וכן להלן עמ' 69, הערה 153). זמן קצר היה פרנס באלטונה (ראו: פייבלמן, גליקל, עמ' 28, הערה 20). 'אלי' משמע 'אליהו', ביידיש e'1(y)e.
145 * בקרוב ימי: '... (בראשית כו, מא; מז, כט; מלכים א ב, א).
146 * בנערותו: כנראה שיבוש של 'בנערותו' (ראו גם להלן עמ' 127 והערה 423*); קליימן-כהן, עמ' 99. וראוי לתת את הדעת לקישור האטוציאטיווי בין 'ערוה' לגיל ארבעים (ראו קישור זה גם להלן עמ' 78, הערה 203).
147 ה' ... ביד: בראשית לט, ג.
148 ע"ה: 'עליו השלום', כרגיל אצל הכותבת, אולם לדעת קאופמן פירושו כאן 'עמכם הסליחה' (כנראה משום אזכור 'אשפה' בסמוך לו; קאופמן, עמ' 32, הערה 1). אך לא זו הרכה של המחברת להסתמך מאזכורים 'חוחים' או 'בלתי מנומסים'. במקרים כאלה היא נוקטת לשון 'במחילה' (ראו להלן עמ' 277, הערה 177; עמ' 349, הערה 616).
149 * דיא מערכה: משמע 'הגורל', 'המזל', בשל הקשר למערכת הוכבים ולגלגל המזלות, וכאן במובן

ומת, וקודם יציאת נשמתו אמר: 'זימנו אותי בישיבה וב"ד >ובית דין< של מעלה למסור עדות'. לחיים פירשט ע"ה היה בן ושמו ר' זלמן,¹⁶¹ היה גבאי, נפטר ג"כ – היה אדם חשוב¹⁶² ע"ה, למדן גדול – ושאר ב"ב שנשכחו ממני. כך שם המקום ב"ה קץ למריבה בדבר הפרנסים.¹⁶³

עתה נשוב אל אמי זקנתי מטה¹⁶⁴ ע"ה. אחרי שהשיאה את דודתי אולק ע"ה לא נשאר לה מאומה ועם היתומה אמי תי', בתולה בת י"א שני' שעוד הייתה אצלה, עברה לגור בבית של בתה גלוק¹⁶⁵ ע"ה שהייתה נשואה ליאקב ריא¹⁶⁶ ע"ה. ובכן אמנם יאקב ריא זה ע"ה לא היה עשיר גדול אבל היה אכן איש הגון, הוא נתן לילדיו ת' עד ת"ק ר"ט נדוניה ובכל זאת עשה עם ילדיו אך ורק שידוכים משובחים ולקח חתנים כולם בחורים מצוינים¹⁶⁷ והיה דבק בבני טובים. והנה אחרי שאמי זקנתי הייתה אצלם זמן מה – והיו לה נכדים יתומי¹⁶⁸ ג"כ שאולי באו לעתים לבקר אותה שם יותר מדי או שהייתה איוו אי נעימות אחרת כפי שאכן קורה בין הורים לילדים – עברה המסכנה עם היתומה שלה אל דודתי אולק¹⁶⁹ והן התפרנסו בעצמן, דהיינו: אמי תי' ידעה לארוג¹⁷⁰* יפה מאוד תחרת כסף וזהב, והמקום ב"ה עשה עמה חסד שהסוחרים בהמבורג נתנו לה כסף וזהב לאריגה ויאקב ריא ע"ה היה ערב¹⁷¹* בשבילה בפעם הראשונה. אחר כך, כשראו הסוחרים שהיא נוהגת ביושר

גיליגט אונ' גישטארבין, וקודם יציאת נשמתו ער גיזאגט: 'מאן האט מיך בירופין בישיבה וב"ד של מעלה זאל: עדות זאגין'. חיים פירשט ע"ה האט איין זון גיהאט³³ האט ר' זלמן¹⁶¹ גיהיישן, איזט גבאי גיוועזין, ו ג"כ גישטארבין – איזט איין אדם חשוב¹⁶² גיוועזין ע"ה, איין גרושיר למדן – ושאר ב"ב וואש מיר איזט פאר געסין. אלו האט המקום ב"ה דען שטרייט עם פרנסי' גיענדירט.¹⁶³

נון ווידר צו אמי זקנתי מטה¹⁶⁴ ע"ה צו קומין. דאר זיא נון האט דודתי אולק ע"ה אויז געבין לא נשאר לה מאומה אונ' האט היתומה אמי תי' גיהאט – איזט איין בתולה מן י"א שני' גיוועזין, האט זיך עמה ביגעבין בבית של בתה גלוק¹⁶⁵ ע"ה וועלכי גיהאט האט יאקב ריא¹⁶⁶ ע"ה. נון דער יאקב ריא ע"ה צווארין קיין גרושיר עושר גיוועזין, אביר דאך איין עהרליכר מאן, דער זיין קינדיר האט נאך געבן ת' עד ת"ק ר"ט אביר אייטל אויז בינדליכי שידוכים מיט זייני קינדר גיטאן אונ' אייטל פייני בחורים¹⁶⁷ אין גיזעצט אונ' זיך לבן טובים מדביק גיוועזין. ווען נון אמי זקנתי זמן מה ביא אינין גיוועזין – אונ' האט עניקליך יתומי¹⁶⁸ ג"כ גיהאט, זעלבי לעתים אפשר צו פיל גיקומן, אודיר זונשטין וואו ווידריגיש פיר גיפאלין וויא וואול ביא עלטרין אונ' קינדר פלעגט צו זיין – זוא איזט זיא נעביך צו דודתי אולק מיט איר יתומה גנגין¹⁶⁹ אונ' זיא האבין זיך אליש עצמו מפרנס גיוועזין, דהיינו: אמי תי' האט גאר וואול קניפלין¹⁷⁰* קעגין כסף וזהב שפיצין, זוא האט המקום ב"ה איר חסד גיטאן דאו סוחר' תוך המבורג איר האבין כסף וזהב צו קניפלין געבין אונ' יאקב ריא ע"ה איזט דאו ערשטי מאלט ערוב פאר איר גיוועזין.¹⁷¹ דאר נאך האבין דיא סוחר' גיזעהין דאו זיא עהרליך האלט אונ' דען סוחרים דאו איריגי

א גלוק [אולק ב

166 יאקב ריא: Jakob Ree (ראו: דוקס, תולדות, עמ' 49–50 ונוסח מצבתו שם, עמ' 30, מס' 68. ידיעות על בנותיו וחתניו ראו להלן בהערה הבאה וכן באילן היוחסין א). ייתכן שכתוב השם 'יאקב' כאן ובמקומות אחרים (למשל להלן, עמ' 115, 117 [יאקב הירוי], לעומת 'יעקב' להלן עמ' 149, 339 ועוד) מלמד על הגייה שונה בכל מקרה או על טעות כתיב הנובעת מתחושת הכותבת שרק האות אל"ף מקבילה לצליל a (שכן בכתיבה ביידיש עי"ן מייצגת את הצליל e).

167 כולם בחורים מצוינים: על שלושה מחתניו של ר' יעקב ריא (פייש כהן בעל בתו רייזה, בער כהן בעל בתו ביילה, ויודא רויטישילט בעל בתו עלקלי) ראו באילן היוחסין א (והשוו: דוקס, תולדות, עמ' 49). עם זאת אפשר שהפועל 'אין גיזעצט' ודברי ההמשך אינם דנים בחתניו אלא משבחים את תמיכתו בבחורי ישיבה מצוינים.

168 נכדים יתומי: כפי הנראה הם (או בהם) היתומים של בנה מרדכי שמת במגפה (ראו לעיל עמ' 66, הערה 131 וכן להלן עמ' 79, הערה 209).

169 עם היתומה ... אולק: משמע עם אמה של גליקל (ביילה) אל דודתה אולק, שנישאה לאליהו כהן (ראו לעיל עמ' 67–69).

*170 קניפלין: ראו: לנדאו, עמ' 55 (kniplen).

*171 ערוב ... גיוועזין: צ"ל 'ערב גיוועזין', מן הפועל הַפְּרִיטְסִי 'ערב' זיין, שפירושו 'להיות ערב', לתת ערבות' (ראו: קליימן-כהן, עמ' 172).

מעיד על היותו בעל תפקיד בקהילה; תפקיד השמש בעת ההיא היה רחב הרבה יותר מאשר בימינו, משום שהיה אחראי לא רק לפעילות בית הכנסת אלא גם לפעילות בית הדין ועוד.

161 ר' זלמן: בנו של ר' חיים פירשט נפטר ביום א' ב' בניסן ת"ג (20 במרץ 1653, ראו: סימונסן, עמ' 103).

162 אדם חשוב: משמע 'איש המעלה', והוא צירוף שם תואר ושם עצם עבריים שהפך כבר ביידיש הישנה לשם עצם מורכב, וכמהו מקבילותיו 'איש חשוב', 'אשה חשובה' (השוו: קליימן-כהן, עמ' 80) ודומיו 'איש קדוש' (לעיל עמ' 60, להלן עמ' 114 ועוד), 'איש מוצלח' (לעיל עמ' 68).

163 כך שם ... בדבר הפרנסים: גליקל רואה במותם של מנהיגי הקהילה בזה אחר זה עונש משמים על מעשים שנעשו. אמנה זו באה לידי ביטוי גם בתיאור אירועים אחרים בחיבורה (ראו להלן עמ' 473–475, 603). הצורה במקור 'גינדירט' נראית כ'תיקון' של geendet.

164 נשוב ... מטה: גליקל חוזרת כאן אל הנקודה שבה סטתה מן העניין לעיל בעמ' 67.

165 גלוק: הבת שהייתה נשואה עוד קודם לכן (ראו לעיל עמ' 66, הערה 129; השם 'גליקל' הוא הקטנה של 'גלוק').

ומספקת להם במועד את המגיע להם, סמכו עליה לבדה. אמי תי' גם החזיקה אצלה כמה נערות שהיו אורגות בשבילה ואמי תי' הייתה להן מדריכה, כך שהן למדו והיא הצליחה לבסוף לפרנס מזה את עצמה ואת אמה וגם להתלבש מזה בצורה נקייה ומסודרת, אלא שלא היה להן, מסכנות, הרבה מעבר לזה, כך שלעיתים קרובות הייתה אמי תי' מסתפקת כל היום בחתיכת לחם ואת הכול קיבלה באהבה ושמה את ביטחונה בהש"י ב"ה שלא עזב אותה עד הנה, ועל אותו ביטחון היא שומרת גם עד היום הזה. ומי יתן ויכולתי אני ג"כ לקבל אופי כזה, אלא שאין המקום ב"ה וב"ש נותן לכל אדם במידה שווה.

ובכן אבי זצ"ל, כמו שכבר הזכרתי,¹⁷² לפני שנשא את אמי תי' לאישה הייתה לו אישה אחרת ושמה רייצא, שהייתה כנראה אדם מוכשר עד מאוד וגברתנית¹⁷³ גדולה וניהלה משק בית גדול ומכובד, לבסוף נפטרה¹⁷⁴ בלי שהשאירה ילדים עם אבי זצ"ל. לאותה אישה הייתה קודם בת יחידה. כך קיבל אבי זצ"ל עם אשתו הראשונה בת חורגת שלא הייתה כדוגמתה הן ביופיו ובמעשיה, היא ידעה צרפתית שוטפת,¹⁷⁵ דבר שפעם אחת היה לאבי זצ"ל לתועלת רבה. שכן לאבי זצ"ל היה משכון מאדון¹⁷⁶ אחד בשווי ת"ק ר"ט. ובכן לאחר זמן מה בא האדון עם עוד ב' אדונים ורוצה לפדות את המשכון. אבי זצ"ל אינו חושד כלל ועולה להביא את המשכון. בתו חורגתו¹⁷⁷ עומדת ליד הקלאף צימיר¹⁷⁸ ומנגנת בו כדי שזמנם של האדונים לא יעבור בעצלתיים.

ובכן עומדים האדונים לידה ונדברים יחדיו: 'כשיבוא היהודי עם המשכון שלנו, ניקח אותו ממנו בלי כסף ונסתלק מכאן'. הם דיברו צרפתית ולא העלו על דעתם שהבתולה מבינה. ובכן כשבא אבי זצ"ל עם המשכון היא מתחילה

צו רעכטיר צייט ווידיר ליפירט, האבין זיא איר לבד גיטרויאט. אמי תי' האט אך כמה מאטכיר גיהאט אצלה, דיא פאר איר ו גיקניפילט האבין אונ' אמי תי' איזט כב ע"א איר לער מיישטרין גיוועזין דאו זיא גילערניט האבין, אונ' דאו זיא זיך אונ' אירי 34 מוטר ענטליך דא פון ערנערט האבין אונ' זיך היפש אונ' ריינטליך דאר פון אך קליידין קענין, אביר האבין געביך ניט פיל איבריג גיהאט דאו אמי תי' זיך אופט האט דען גנטצין יום מיט איין שטיק לחם ביהאלפין אונ' אליז פאר ליפ גינומין אונ' איר הבטחה אויף הש"י ב"ה גיהאט וועלכיר זיא עד הנה ניט פארלאזין אונ' זיא דיא זעלבי הבטחה אך עד היום הזה ביהאלטן. ומי יתן איך ג"כ זולכי נטויאר אן מיר נעמין קענט. נון המקום ב"ה וב"ש גיבט איינים אידרין מענשין ניט גלייך.

נון אבי זצ"ל, וויא שונט גידאכט,¹⁷² האט צו פארין, איאיר ער אמי תי' ביקומן, איין אשה גיהאט זעלכי רייצא גיהיישן, זאל גאר איין וואקיר מענש אונ' גרושי גברתנית¹⁷³ גיוועזין זיין אונ' גרושי חשובי הוויזאלטונג גפירט, ענטליך גישטארבין¹⁷⁴ אונ' קיין קינדר עם אבי זצ"ל גילאזין. דיא זעלבי האט צו פארין איין איינציגי טאכטיר גיהאט. אלש אבי זצ"ל עם אשתו ראשונה איין שטיף טאכטיר ביקומין, וועלכי קיין גלייכניז גיהאט הן ביופיו ובמעשיה, פראנצעזיש אליש איין וואשיר¹⁷⁵ גיקענט, וועלכי אבי זצ"ל אך פעם אחת זער צו נוטץ קומין. דען אבי זצ"ל האט איין משכין מן ראש¹⁷⁶ גיהאט מן ת"ק ר"ט. אלוו קומט הראש לאחר זמן מה מיט נאך ב' ראשים אונ' וויל המשכין ליידן. אבי זצ"ל איזט ניקש קשה גיוועזין, גיאט הינויף אונ' לנגיט המשכין. בתו חורגת¹⁷⁷ שטיט בייא דער קלאף צימיר¹⁷⁸ אונ' שפילט דרויף, כדי דאש דען ראשים הזמן זאל ניט לנג ווארין. 35 אלוו שטיינן דיא ראשים בייא איר אונ' בירידין זיך יחדיו: 'ווען דער יהודי ווערט

קומין מיט ו אונזיר משכין, וואלין מיר עז נעמין זונדר געלט אונ' דאר פון גיהן'. כב ע"ב דאו האבין זיא אויף פראנצעזיש גירעט אונ' ניט גידאכט, דאו עש דיא בתולה פאר שטיט. אלוו איזט אבי זצ"ל מיט דען משכון גיקומין, אלוו היבט זיא הויך אן צו

172 כמו שכבר הזכרתי: לעיל עמ' 61.

173 גברתנית: מושג חיובי (ראו: 'שהייתה אשת חיל גברתנית/ בפירוש רש"י לדברי הימים ב, יג ב) שהיה מצוי בשתי לשונותינו בזמנה של גליקל (השוו: 'היא הייתה אשת חיל וגברתנית', מגילת ספר, עמ' 151). מובנו של מושג זה היה שונה מן המקובל בעברית בימינו – הוא ציין כנראה אישה חשובה, בולטת, מצוינת (ראו: קליימן-כהן, עמ' 105).

174 נפטרה: רייצא, היא רייצכן בת יצחק, נפטרה ביום חמישי, ה' באלול ת' (23 באוגוסט 1640, ראו: דוקס, תולדות, עמ' 22, מס' 18; עמ' 34-35, מס' 18, וכן: סימונסן, עמ' 104, סוף הערה 1). משמע שבעלה האלמן נשא את אמה של גליקל זמן קצר מאוד לאחר מכן, שכן נולדו לו שתי בנות לפני הולדתה של גליקל בשנת ת"ו.

175 אליש איין וואשיר: ביטוי אידיומטי שמויבנו המילולי המקורי 'כמו נהר' (ראו: פאול, עמ' 781, ושם Wasser במשמע 'נהר'), ומשמעו 'בשטף' (ראו: 'זוי א וואסער', הרקווי, עמ' 202; ויינרייך, מילון, עמ' 164); גלגולו 'כמו מים' מצוי היום בעברית המדוברת.

176 ראש: אדם חשוב או בעל מעמד שאינו יהודי, ככל הנראה בהשפעת המילה הגרמנית haupt: גם 'ראש' וגם 'ראשי', 'עיקרי' (וראו בהמשך גם לשון רבים).

177 בתו חורגת: צורה נדירה (ראו: קליימן-כהן, עמ' 106 והשוו להלן עמ' 122 הערה 382). ובתרגומי הבאתי צורה עברית שנהגה או ('אדם קורא לבן אשתו בני חורגי וכן לבן ולבת אשת אביו קורא אחי חורגי אחותי חורגתי וכן לאשת אביו קורא אמי חורגתי', ראו: התשבי, דף לב ע"א).

178 קלאף צימיר: כלי נגינה דומה לפסנתר, ואפשר שכיניו כאן הוא אטימולוגיה עממית של clavicymbalum (כדעת קאופמן, עמ' 34, הערה 3).

לשיר בקול רם: 'בחיית, 179 לא המשכון, היום בכאן ומחר ויברח! 180 מתוך חיפזון לא יכלה המסכנה להתבטא אחרת. אז אומר אבי זצ"ל אל האדון: 'אדוני, איפה הכסף?' אומר האדון: 'ייתן 181 לי את העבוט'. 182 אומר אבי זצ"ל: 'אינני נותן שום עבוט, קודם עלי לקבל את הכסף'. אז פונה אחד האדונים לאחרים ואומר: 'אחים, בגדו בנו, הזונה הזאת בוודאי יודעת צרפתית', והם רצים בדברי איום 183 אל מחוץ לבית. למחרת בא האדון לבדו, משלם לאבי זצ"ל קרו ורובית בעד המשכון ואומר: 'הועיל לך 184 מאד, והשקיע היטב את כספו כשדאג שבתו תלמד צרפתית 185 והולך לו בזה לדרכו.

ובכן אבי זצ"ל החזיק את בתו החורגת אצלו ולא נהג בה אלא ככבתו שלו עצמו ובשרו, גם השיא אותה ושידך לה שידוך טוב מאוד – היא קיבלה מן אוריג 186 את הבן של ר' קלמן אוריג – אבל היא נפטרה ע"ה בלידה הראשונה, וכמה ימים 187 לאחר מכן גזלו אותה והפשיטו מעליה את תכריכה. היא באה בחלום וגילתה זאת. 188 אז הוציאו אותה מקברה 189 ומצאו שנכון הדבר. מיהרו הנשים לתפור לה תכריכים אחרים. בשעה שהן יושבות ותופרות נכנסת המשרתת 190 לחדר 191 ואומרת: 'למען השם, הזדרזו בתפירה שלכן, אינכן רואות שהמת 192 יושב ביניכן?' אבל הנשים לא ראו כלום. כשגמרו נתנו למת את תכריכיו. לכן לא חזרה שוב במשך כל חייה ונשארה במנוחתה.

*183 טרייאוערטיר: Drohworten (ראו: קאופמן, עמ' 35, הערה 2) בהתאם להחלפה הנפוצה t-d (וראו: טים, לעיל במבוא, עמ' עז).

184 הועיל לו: כל הפניות במשפט זה במקור באות בגוף שני רבים (וראו לעיל הערה 181).

185 שבתו תלמד צרפתית: אין לנו פרטים ברורים על לימוד לשונות זרות בקרב בנות אשכנז בתקופה הנדונה (שנות השלושים של המאה השבע עשרה לפי חישובי את מועד נישואיו הראשונים של אביה של גליקל).

186 מן אוריג: מן העיירה Aurich שבסקסוניה התחתית (ראו במפה בעמוד 607).

*187 איהו ימל: תרגום שאילה מן המילה הגרמנית welche, שפירושה גם 'איהו' וגם 'כמה', לשון רבים של 'אחד' (ראו: פאול, עמ' 790, מס' 2).

188 הפשיטו מעליה ... וגילתה זאת: על הופעת מת בחלום ככלל וכדי להודיע שהפשיטו אותו מתכריכיו בפרט ראו: ברילב, תפיסת המוות, עמ' 132-134.

*189 אויף קובר גיוועזין: על יסוד 'קובר ויין' ('לקבור') ובתבנית 'אויפגראבן' ('לחפור ולהוציא מן הקבר'; ראו: קליימן-כהן, עמ' 178).

*190 פילציל: מן היסוד הרומאני שבידיש הישנה (באיטלקית cella; ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' עז).

*191 שטויב: בגרמנית Stube, משמע 'חדר מוסק', 'חדר בר הסקה' (השוו לאנגלית stove; ראו: פאול, עמ' 650; היילפרין, עמ' 409-411, סעיף ג).

*192 דאו מת: שם עצם שמיניו סתמי, וששימושו לזכר ולנקבה כאחד (ראו המעבר ללשון נקבה במשפט האחרון בפסקה).

זינגין: 'בחיית, 179 לא המשכון, היום בכאן ומחר ויברח! 180 האט נעביך אין דער האשט ניקש קענין אנדרשט הרזיו ברענגין. אלזו זאגט אבי זצ"ל צום ראש: 'מזין הער, וואור איזט דאו געלט?' זאגט דער ראש: 'געביט 181 מיר דאו פפאנד'. 182 זאגט אבי זצ"ל: 'איך גיב קיין פפאנד, איך מוז דאו געלט ערשט האבן'. אלזו היבט דער אייני ראש צו דיא אנדרי: 'ברידיר, מיר זיינין פאר ראטין, דיא הור מוז פראנצעזיש קענין, און' לאפין מיט טרייאוערטיר 183 צום הויז הרזיו. דען אנדרין טאג קומט דער ראש לבד צו גין און' גיבט אבי זצ"ל זיין קרן ורביית פר המשכין און' זאגט: 'איר העט עש פיל צו גינישין גיהאט, 184 און' אייער געלט וואול אן גיליגט דאו איר אייער טאכטיר העט פראנצעזיש לאזין לערנין 185 און' גיט דאר מיט זיינש וועגיש. נון אבי זצ"ל האט דיא שטיף טאכטיר אצלו גיהאט און' זיא ניט אנדרשט אליש זיין אייגין קינד פון זיין לייב גיבורין גיהאלטין, זיא אך אויז געבין און' גאר איין גוטין שידוך מיט איר גיטאן – האט גיקראגין מן אוריג 186 בן ר' קלמן אוריג – אביר זיא איזט אין ערשטין קינד גישטארבין ע"ה, און' איהו ימי 187 דער נאך האט מאן זיא ביגזלת און' אירי תכריכי' אויז גיצאגין. איזט זיא צו חלום גיקומין און' עז מגלה גיוועזין. 188 האט מאן זיא אויף קובר גיוועזין 189 און' זאלכיש ביפונדין. זענין דיא ווייבר פלוקש גאנגין און' ו האבין איר אנדרי תכריכי' גיניט. וויא זיא זיטצין כג ע"א און' ניאין קומט דיא פילציל 190 אין דער: שטויב 191 צו גין און' זאגט: 'אומיש 36 גאטיש ווילין, איילט אייך מיט אייער ניאין, זעכט איר ניט דאו מת 192 צווישן אייך זיזט?' אביר דיא ווייבר האבין ניקש גיועהין. וויא זיא פערטיג זיין גיוועזין האבין זיא דעם מת זייני תכריכים געבין. זוא איזט זיא אאל איר לעביש טאג ניט ווידר קומין און' אין איר רוא גיבליבן.

א אל] במקור אך

179 בחיית: לשון בהלה, אזהרה, שבעה וכאן במשמע 'למען השם', 'הצילו' (ראו: קליימן-כהן, עמ' 93).

180 היום ... ויברח: שורה של שיר מתוך סיפור-מהתלה על רמייה ושמיית סוד (ראו: מאיר נוי, סיפור ומנגינה בו: ששה סיפורי-עם ממזרח אירופה, חיפה: עיריית חיפה, המוסיאון לאנתולוגיה ולפולקלור, תשכ"ח, עמ' 39-42 [השיר בעמ' 40] ולדעת המחבר ההבאה אצל גליקל היא הקדומה ביותר שידועה לנו [שם, עמ' 39]). תודתי לפרופ' שלמה לוונשטיין על הגרסה הזכורה לו מבית אבא: mōše du bist a:x šōn hi / kōləkəl amaratsim hi / nun sehufim nusen li / xucə šēli / כל הקהל עם-ארצים היא / נ' והובים נתנו- / לי / חצי שלי חצי שלך / ילך מכאן ויברח'. על פי הסבר אחר יש כאן עיבוד של הפתגם 'היום כאן ומחר בקבר' (ראו: קליימן-כהן, עמ' 93).

181 ייתן: במקור בגוף שני רבים כנהוג בידיש בפנייה אל אדם זר או מכובד.

182 עבוט: גליקל נהדרת שלא לשים כאן בפי הדובר, שאינו יהודי, ובפי אביה, המשיב לו בהמשך, את היסוד העברי 'משכון' שנקטה קודם לכן, אלא את המקבילה הגרמנית Pfand, המובנת לשניהם.

ובכן כבר הזכרתי כיצד נשא אבי זצ"ל את אמי וקצת מן הקורות אותם. ברגע שאבי זצ"ל התחתן עם אמי תי', הוא תכף לקח אליו את סבתי מטה ע"ה והושיב אותה אל שולחנו והחזיק אותה אצלו כל ימי חייה, חלק לה את כל הכבוד שבעולם כאילו הייתה אמו שלו. את הכותנות המעטות¹⁹³ שסבתי, מסכנה, נתנה לאמי, את כולן נתנה לה אמי בחזרה, והכול בידיעתי של אבי ע"ה. בקיצור,¹⁹⁴ היא הוחזקה כל כך יפה, כאילו הייתה בביתה שלה. שהש"י יתן לנו ולבנינו ליהנות מן הזכות הזאת. יותר מטו"ב שנים¹⁹⁵ ישבה אצלו בכל הכבוד.

לאחר זה קרה שהווילנאים ברחו מפולין¹⁹⁶ ורבים הגיעו להמבורג¹⁹⁷ והייתה להם מחלה מידבקת. באותו הזמן לא היה הקדש¹⁹⁸ או בתים אחרים שהיה אפשר להשכיב בהם חולים, אז שכבו אצלנו בעליית הגג בוודאי י' חולים שאבי זצ"ל דאג לכלכלם. קצת מהם הבריאו, קצת מהם נפטרו. גם אני ואחותי עלקל¹⁹⁹ תי' שכבנו באותה העת חולות במחלה הזאת. סבתי החסידה ע"ה ביקרה אצל כל החולים ודאגה שאיש מהם לא יסכול מחסור. הגם שאבי ואמי לא הסכימו לכך, היא לא נתנה שימנעו זאת ממנה והייתה עולה בכל יום ג' או ד' פעמי' לעליית הגג אל החולים. לבסוף חלתה גם היא ושכבה חולה י' ימים,²⁰⁰ אחר כך נפטרה בשם טוב ובשיבה טובה.²⁰¹ היא הייתה אז בת ע"ד שני', אבל עדיין ערנית²⁰² כאילו הייתה בת ארבעים

נון וויא איך שונט גידאכט וויא אבי זצ"ל אמי גינומין אונ' קצת מה וויא עש אין גנגין האט. זוא בלדי אבי זצ"ל עם אמי תי' האט חתנה גיהט, האט ער תכף מיין גרויש מוטר מטה ע"ה צו זיך גינומין אונ' איבר זיין טיש גיזעצט אונ' כל ימי חייה זיא בייא זיך גיהאלטין אונ' איר כל הכבוד שבעולם אין גיטאן אלש ווען עש זיין אייגני מוטר וועהר גיוועזין. דאו בעט¹⁹³ העמדיר דאו מיין גרויז מוטר נעביך אן מיין מוטר געבין האט, דאו זעלביג האט איר מיין מוטר אליש ווידר געבין אונ' אליש מיט ווישנשאפט פון מיין פאטיר ע"ה. לקצר,¹⁹⁴ זיא איזט זוא וואול גיהאלטין ווארין אליש ווען זיא אין איר אייגין בית וועהר גיוועזין. הש"י זאל דען זכות אן אונש אונ' אונזר קינדיר גנישין לאזין. איזט יותר אלש טו"ב שנים¹⁹⁵ בייא איהם גיוועזין אין אלין כבוד.

לאחר זה איזט עז גיוועזין אלז דיא ווילנר זענין אויז פולין גילאפין¹⁹⁶ אונ' פיל להמבורג קומין¹⁹⁷ אונ' איין אן שטעקינדיגי קרענק אן זיך גיהאט. אונ' צור זעלבי צייט האט מאן קיין הקדש¹⁹⁸ אודיר וונשטין הייזיר גיהאט דאר מאן האט קראנקי לייט קענין איין ליגין, אלז האבין מיר וואול י' | קרנקי לייט אויף אונזיר באדים גיהאט ליגן דיא אבי זצ"ל אלי האט לאזין אויז האלטין. קצת מהם זענין גיוונד גיווארן, קצת מהם זענין גישטארבין. איך ואחותי עלקל¹⁹⁹ תי' זענין אך באותו פעם אין דער קרענק | גילעגין. מיין פרוימי גרוש מוטר ע"ה איזט בייא אל דען קראנקין גיוועזין גנגין אונ' גיזעהין דאו קיינר קיין מנגיל גיהאט האט. הגם אבי ואמי עש נישט גערין ליידין וואלין, האט זיך דאך נישט וועהרין וואלין לאזין אונ' אלי יום ג' או ד' פעמי' אופים באדים גאנגין בייא דיא קראנקין. ענטליך איזט זיא אך קראנק גיווארין אונ' י' יום²⁰⁰ גילעגין, דער נאך בשם טוב ובשיבה טובה²⁰¹ גישטארבן. איזט ע"ד שני' אלט גיוועזין אביר איזט נאך זוא פריש²⁰² גיוועזין אלש

ר' משה רבקהש בהקדמתו לפירושו 'באר הגולה' על טור אורח חיים [נדפס לראשונה בשולחן ערוך, אמשטרדם תכ"א-תכ"ד]: 'זיהי כאשר קרב האויב אל העיר ק"ק וילנא ביום ד' כ"ג תמוז שנת תט"ז נמלט על נפשם ויצאו מן העיר כמעט כל הקהל כאחד ... והתהלכנו כאשר התהלכנו ותבקע הארץ לקול המיית הובכים ... ובאנו לקצת מדינות זאמוט סמוך לגבול פרייסן ... וגם בק"ק פרנקפורט ובשאר קהילות במדינות אשכנז עשו הרבה טובות עם הגולים' [שולחן ערוך השלם, א: אורח חיים, ירושלים: מכון ירושלים, תשנ"ד, עמ' 42]. וראו גם בהערה הבאה.

197 רבים ... להמבורג: ראו: פיילכנפלד, גליקל, עמ' 31, בחלקה האחרון של הערה 23.

198 הקדש: בית מחסה או בית חולים לעניים ולזקנים נצרכים.

199 אחותי עלקל: אחות מבוגרת של גליקל (ראו באילן היוחסין א). 'עלקל' קרי 'el' kele.

200 י' יום: עשרה ימים. באזכורים מסוג זה המחברת משתמשת פעם בלשון יחיד, פעם בלשון רבים, בלי קשר לדרישות הדקדוק העברי. בתרגומי התאמת את המספר לפי הדקדוק.

201 בשם טוב ובשיבה טובה: לרישא השו: 'וגדל בשם טוב ונפטר בשם טוב' (בבלי, ברכות יז ע"א), וצירוף זה מופיע בנוסחי מצבות. לסיפא השו: 'זימת אברהם בשיבה טובה' (בראשית כה, ח; וראו: קליימן-כהן, עמ' 103).

202 פריש: בין משמעויותיה האפשריות כאן גם 'פעילה', 'זריזה', 'מלאת חיים'.

שנה.²⁰³ את הדיבורים ואת הווידויים שאמרה – אין להגיד,²⁰⁴ ואת השבח שנתנה לאבי זצ"ל ואת דברי התודה שאמרה לו – אין לתאר. אבי ואמי היו נותנים לה בכל שבוע פעם אחת חצי ר"ט פעם אחת ב' שוק²⁰⁵ כדי שתעשה בהם איזה דבר טוב לעצמה ותקנה לה מה שהיא רוצה. אבי זצ"ל גם לא נסע לאיזה יריד או שב הביתה בלי להביא לה משהו כל פעם. >את הכסף< הוזה הייתה ע"ה רק צוברת ומלווה על משכונות קטנים. כשעמדה למות אמרה לאבי ע"ה: 'בני, אני הולכת עכשיו בדרך כל אדם.²⁰⁶ הייתי זמן רב כל כך בביתו²⁰⁷ והוא החזיק אותי בו כאילו הייתי אמו הורתו. לא זו בלבד שהוא נתן לי ממיטב המאכל והמשקה והלביש אותי בכבוד, עוד נתן לי נוסף על כך גם כסף. אז מה עשיתי בכסף הזה? צברתי²⁰⁸ לי אותו וחסכתי ולא לקחתי ממנו והלוויתי הכול קמעה קמעה על משכונות קטנים כך, שצריכים להיות לי בערך ר' ר"ט בסך הכול. אז למי <סכום> זה ראוי להיות שייך יותר מלחתי היקר? הרי הכול משלו. אבל אם חתני היקר ירצה למחול עליו ולמסור אותו לשני נכדי העניים, יתומיו של בני ר' מרדכי²⁰⁹ – אני משאירה לו להחליט על כך כרצונו'. ובמעמד הזה היו צריכים להיות נוכחים ר' יודה ור' אנשיל²¹⁰ וכל ילדיה וחתניה. אז ענה לה אבי זצ"ל: 'חמותי ואמי היקרה, אני מבקש ממנה, תנוח דעתה. אלוהים ייתן שעוד תישאר עמנו זמן רב ותוכל לחלק בעצמה את הכסף למי שתרצה. אני מוחל לה עליו מקרב לב, וכאשר ישיב אותה הש"י ב"ה לאיתנה, אוסיף לה עוד מאה ר"ט במתנה כדי שתוכל לקבל מזה עוד רווחי' ולעשות בזה כרצונה'. כששמעה סבתי את הדברים האלה מאבי ז"ל נמלאה, מסכנה, שמחה והתחילה לברך אותו ואת

וואן זיא איין בת מן ארבעי' שנה²⁰³ ווער. דאש רידין אונ' דיא ווידויים דיא זיא גיזאגט איזט אין להגיד,²⁰⁴ אונ' דען שבח דען זיא אן אבי זצ"ל האט געבין אונ' דיא דאנקזאגונג דיא זיא קיגן איהם גיטאן האט איזט ניט צו בישרייבן. אבי ואמי איר אלי שבוע געבן פעם אחת חצי ר"ט פעם אחת ב' שוק²⁰⁵ דאז זיא זיך זאל וואש פיר צו גוט טון אונ' דאר פיר קאפיין וואש זיא וויל. אך איזט אבי זצ"ל אין קיין יריד גירייזט אודיר ווידר היים קומין האט איר כל פעם וואש מיט גיבראכט. דאז זעלביגי האט זיא ע"ה אליש צוזאמין גישפארט אונ' אויף קטנים משכונות פארליניט. דאר זיא נון האט שטערבין זאלין, האט זיא לאבי ע"ה גיזאגט: 'מיין זון, איך גיא איזונדיר דען וועג פון אלי מענשין.²⁰⁶ איך בין זוא לנג אין אייער הויז²⁰⁷ גיוועזין אונ' העט מיך גיהאלטין אלש ווען איך אייאיר ליפליכי מוטר | וועהר כר ע"א גיוועזין. ניט דאז אליינט דאז איר מיר העט דאז בעשטי עסין אונ' טרינקן גיגעבין אונ' מיך בכבוד גיקלייט, איר העט מיר נאך געלט דער צו גיגעבין. וואז האב איך נון מיט דען געלט גיטאן? דאז האב איך מיר צוזאמין גיהיגט²⁰⁸ אונ' גישפארט דאז איך ניט דאר פון גינומן אונ' אליש זוא נאך גיראר אויף קלייני משכונות פאר לענט דאז איך און גיפער איין ר' ר"ט ווער ביא אזאמין האבין. נון וועהם זולטי | 38 דיווש בליכר גיהערין אלש מיין ליבר איידים? דען עש איזט אליש פון דען זייניגין. אביר ווען מיין ליבר איידים וואלטי דאר אויף מוחל זיין, אונ' עש מיין צווייא ארמי עניקליך, דען יתומים פון בני ר' מרדכי,²⁰⁹ לאזין – איך שטעל עש אין זיין בליבן וויא ער וויל'. אונ' דאר ביא האט מוזין ר' יודה אונ' ר' אנשיל²¹⁰ אונ' אל איר קינדר אונ' איידימיר זיין. אלזו האט איר אבי זצ"ל גיענטפארט: 'מיין ליבה שוויגר אונ' מוטריר, איך ביט אייך, זייט גירושט. גאט ווערט געבן דאז איר נאך לנג ביא אונש בלייבין ווערט אונ' דאז איר דאז געלט מויכט זעלברט אויז טיילין אן וועם איר וואלט. איך בין עז אייך פון הערטצין מוחל, אונ' [ווען] >אייך< הש"י ב"ה ווידר אויף העלפט, וויל איך אייך נאך מאה ר"ט דארצו שענקין כדי איר מער רווחי' פון קריגן קענט אונ' אדער מיט מכין קענט וואש אייך בלייבטי'. אליש נון מיין גרויש מוטריר דיווש מאבי ז"ל גיהערט, איזט זיא נעביך פול שמחה גיוועזין אונ' אין אונ'

א דער] במקור דען

²⁰³ בת מן ארבעי' שנה: כתבנית א' פרוי פון פֿערציק יאָר (והשוו לעיל עמ' 51, הערה *26).

²⁰⁴ אין להגיד: ר"ל 'אי אפשר לספר', 'לא ניתן לספר', ובמשפט זה מתפקד הביטוי כשם תואר.

²⁰⁵ שוק: תרגום שאילה של שם המטבע Mark (ראו: לנדאו, עמ' 61 [Mark], שוק]; וכן: טים, לעיל במבוא, עמ' סח; על ה-Mark ראו: פרייהר פון שרט, עמ' 371–374; פרדנהלפן, עמ' 34; לושיין פון אבנגרויט, לפי המפתח). פירוש אחר של המונח ושל מקורו ראו: פנקס ארבע ארצות, עמ' 552.

²⁰⁶ איך ... מענשין: הדים ביידיש של 'אנכי הלך בדרך כל הארץ' (מלכים א ב, ב וראו: גם יהושע כג, יד), ועל פי משמעו שם: 'למות', 'להיפטר מן העולם'.

²⁰⁷ בביתו: במקור כאן ולהלן הדוברת פונה אל חתנה – והוא משיב לה – בגוף שני רבים ('איר'), כנהוג ביידיש בפנייה של כבוד.

²⁰⁸ צוזאמין גיהיגט: מן הפועל 'היגין' ('לחסוך') בגרמנית תחתית (ראו: טים, לעיל במבוא, עמ' פ).

²⁰⁹ יתומיו ... מרדכי: ראו לעיל עמ' 71, הערה 168.

²¹⁰ ר' יודה ור' אנשיל: אפשר שהכוונה לר' אנשל וימפן, קרוב של גליקל הנזכר גם להלן עמ' 467, הערה 552 (ראו: פייילכנפלד, גליקל, עמ' 33, הערה a25; עמ' 244, הערה 70; סימונסן, עמ' 105, הערה 2). על סמך הנחה זו אפשר לשער שעמיתו הוא חמיו יודה רוטשילד (ראו: פייילכנפלד, גליקל, עמ' 240, הערה 466, שהיה נשוי לעלקלי בת גלוק דודתה של גליקל הנזכרת לעיל (ראו גם באילן היוחסין א).

אמי תי' ואת ילדיהם בכל הברכות שבעולם והייתה מספרת בשבחים²¹¹* לפני כולם, ולמחרת היום נרדמה בשקט ובשלווה והובאה לקבורה בכבוד גדול²¹² כמו שאכן הייתה ראויה. זכותה תעמוד לנו ולבנינו ולזרע זרעינו.

נשוב לעניין אבי זצ"ל שהשיא את אחותי הענדלה²¹³ ע"ה. הזכרתי זאת בקצרה²¹⁴ כי מה לי להאריך, ²¹⁵ רק כתבתי קצת כיצד אמי תי', מסכנה, שהייתה יתומה ואומללה כל כך, שמה את ביטחונה בהש"י ב"ה²¹⁶ והוא עזר לה כל כך בנדיבות ובשפע, כמו שמראה הסיפור שלהלן. אף אם מבין ילדיה אחד מצליח פחות מרעהו, בכל זאת רובם ת"ל מצליחים יפה ולחמם מצוי להם. לכן כל הבוטח בכל לבו בהמקו' ב"ה, האל העליון לא יעזבנו.²¹⁷ בטחו בי' והי' ה' מבטחו,²¹⁸ ברוך הוא לעולם ועד.

זה סיפור יפה²¹⁹* עד מאוד ונחמה לכל הלבבות העצובים החרדים שלעולם אין להתייאש מעזרתו של המקום ב"ה, כמו שגם קרה לחסיד הזה. אף על פי שבאו עליו עוני, ייסורים וכל מיני צרות, בכל זאת קיבל הכול באורך רוח ולא סר מאלוהיו, שגם עמד לימינו ועזר לו בחסד רב כפי שתקראו להלן.²²⁰*

היה היה²²¹ חסיד אחד ולו שני בנים קטנים ואישה חסידה. היה לו גם מעט כסף למחיתו אבל לא ידע לנהל מו"מ²²²* אלא אך ורק ללמוד. ובכל זאת רצה החסיד בכל מאודו להתפרנס כדי שיוכל לפרנס את אשתו ואת ילדיו בלא מתנת בני אדם ומתתם.²²³* אבל המזל לא האיר לו פנים והוא שקע,

אמי תי' אונ' זיין קינדיר אן גיפאנגין מיט אלי ברכות שבעולם צו בענשין אונ' פאר אלי לייט מספר בשבחה²¹¹* גיוועזין, אונ' דען אנדרין טאג ו'רוהיג אונ' זאניפט כר ע"ב איין גישלאפין אונ' מיט גרושין כבוד צו קבורה קומין²¹² אלש וויא זיא אך וואול ווערט איזט גיוועזין. איר זכות זולין מיר אונ' אונורי קינדד ורע זרעינו גיניסן.

ווידר צו קומין פון אבי זצ"ל, דאש ער אחותי הענדלה²¹³ ע"ה האט חתנה גימאכט. האב זולכיש בקצרה גידאכט²¹⁴ כי מה לי להאריך, ²¹⁵ נור גישריבן לקצת וויא אמי תי' נעביך זוא איין פאר לאזין יותם גיוועזין אונ' איר הבטחה אויף הש"י ב"ה גיהאט,²¹⁶ דער איר זוא הערליך אונ' רייכליך גיהאלפין, וויא פולגינדי מעשה אויז ווייזט. אויב עש שונט איר קינדד איינין ניט זוא וואול אליש דען אנדרין גיט, <גיט> עש דאך דען מיינשטיין ת"ל וואול אונ' האבין איר ברויט. דארום, וועהר זיך מיט : גנטצין הערטצין אויף המקו' ב"ה פאר לאזט, דען ווערט דער העכשטי ניט פאר לאזין.²¹⁷* בטחו בי' והי' ה' מבטחו,²¹⁸ גילובט זייא ער אימר אונ' איביג.

דיווש איזט גאר איין שין מעשה²¹⁹* אונ' איין טרושט פאר אלי ביטריפט ביורגטי הערטציר דאז מאן זיך ניאמאליש זאלי מייאש זיין פון דער הילף מן המקום ב"ה, גלייך דיזין חסיד אך גישעהין איזט. אויב שוין ארמוט, ווידר וילין אונ' פילירלייא צרות אויף אים זענין קומין, זוא האט ער דאך אליש מיט גידולט אן גינומן אונ' פון זיינים גאט ניט גוויכין, וועלכיר אים אך זוא גינעדיגליך בייא גישטאנדין אונ' גיהאלפין וויא איר פולגיניש²²⁰* לייאין ווערט.

עש וואר איין מאלט²²¹ איין חסיד אונ' דער זעלבי האט צווייא קלייני זין אונ' איין פרומיש ווייב. ער האט אך עטוואו געלט דאר פון ער צעריט אביר ער וואוזט קיין מו"מ צו טרייבין,²²²* ניקש אנדירשט אליש צו לערנין. אונ' דער חסיד וואלט זיך דאך אליז מיט גיוואלט גערין ארבערין כדי דאז ער זיין ווייב אונ' קינדיר זונדיר דער לייטין גיפט אונ' גאב²²³* ארבערין קינט. אביר דאז גליק וואלטי אים ניט וואול

א רהיג] בשוחד הקונטרס רואיג

*211 מספר בשבחה גיוועזין: בפועל המורכב 'מספר בשבחו ויין' היסוד העברי (בינוני זכר יחיד) הוא יסוד לקסיקלי קבוע בלתי משתנה, והנטייה מתבצעת על ידי פועל העור 'זיין' (ראו לעיל עמ' 57, הערה *62; עמ' 67, הערה *137 ועוד). הכתיב 'בשבחה' משקף את ההגייה של 'בשבחו' (beshiv' khe, beshiv' kho).

212 הובאה ... גדול: על מצבתה בבית הקברות באלטונה כתוב 'פה נטמנה הגבירה הצנועה מטה בת יעקב ז"ל אשת פרנס ומנהיג כה"ד נתן מעלרייך זצ"ל שהלכה לעולמה ושקבה חיים לכ"י >לכל ישראל<. נפטרה ביום ד' >צ"ל יום ה'< יד תמוז תט"ו (26 ביוני 1656) ונקברה ע"ה טו תמוז תטו"ל >תט"ו לפרט קטן<. תנצבה! (מצבות אלטונה, מס' 1089 [3925], וראו צילום המצבה להלן, עמ' 140).

213 הענדלה: היא 'הענדילכי' (לעיל עמ' 59) בצורת הקטנה אחרת, והמחברת חותרת כאן אל הנושא שממנו סתתה לעיל שם.

214 הזכרתי זאת בקצרה: ראו שם.

215 מה לי להאריך: ראו לעיל עמ' 11, הערה 30.

216 כתבתי ... בהש"י ב"ה: השוו לעיל עמ' 73.

*217 פאר לאזט ... פאר לאזין: מעין משחק מילים המבוסס על משמעות הפועל 'פֿאַרלאָזן זיך': 'לסמוך', 'לבטוח', לעומת משמעות הפועל 'פֿאַרלאָזן': 'לעזוב'.

218 בטחו ... מבטחו: השוו: 'ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו' (ירמיה יז, ז) וגליקל מקדימה לו הסבר ביידיש.

*219 איין שין מעשה: גוסס פתיחה קבוע ונפוץ ביותר בסיפורת העממית ביידיש בימים ההם.

*220 פולגיניש: צ"ל 'פולגיניש' (ראו השמטת האות דל"ת גם להלן עמ' 89, הערה *240).

221 היה היה: על הסיפור המתחיל כאן ועל מקורו ראו בסימו, להלן עמ' 106-107, הערות 274-276.

*222 מו"מ צו טרייבין: משמע 'לנהל מסחר', 'לעסוק במסחר' (ראו לעיל עמ' 51, הערה 24).

*223 גיפט אונ' גאב: ביטוי אידיומטי (ראו: לנדאו, עמ' 53 [gift un' gab]).